

ПУБЛИЦИСТИКА

(СТАТИИ, ДОПИСКИ, СЛОВА И ДР.)

Подбор и редакция
Христо Кодов

ЧУВАЙ СЯ СЕБЕ СИ

Вистина е, щото със святий дух е написано священието писание; вистина е, щото мъдростта божия ся находит в священието писание и щото сам Бог говорит в него. Сичките божествени закони ся находит в църковните книги. Сичките обаче Бог ги събра в една реч: «Чувай се себе си». Оттука можиме да разбериме, щото божията мъдрост е глубока без дно. Защото лесно е от една реч да извадит човек многу речове, обаче многу речове да ги съберет в една реч — това е мъчно, това е божия мъдрост.

Когато го създаде Бог човека, му даде еден закон и му рече: «Чувай се себе си». Вистина, овай закон не го написа Бог на книга, ни на плоча, обаче го написа право в человеческого сърце: «Чувай се». Бог рече на човека: «Кога не ке можеш сам себе си да се чуваш, тога яс ке те чувам. Обаче, докаде можеш, чувай се, защото не ке ме имаш секога помощник. Аз ти дадох разум, чувай се; ако се не чуваш, ке седиш беден, злосчастен и намурчен,¹ и болести ке бидат на главата твоя, и колку си по-преимуществовен от другите животинки, толку и болестите твои ке бидат по-големи и по-страшни. Ако си болен, и злосчастен, и сиромаш, у тебе е вината, понеже яс не съм съгласен да имат злосчастия по земята. Ако сакаш да бидиш благополучен, чувай се. Секога кога ке го преступиш той закон, знай си, що злосчасте ке те наит. Ево те сторих цар на сичките твари (дихания), ево те сторих спроти мене, спроти лицето мое, да любиш харното и да ненавиждаш лошето, да чиниш това, що ти е полезно. Ако сториш добро другому, сам себе си чуваш, защото и другийт добро ке ти сторит; ако отбегваш от лошето, сам себе си чуваш, защото и другийт не ке ти сторит лоше. Еден е законът мой: «Чувай се», и той закон ти го написах в сърцето с живо писмо. Заедно с овай закон кладох в сърцето твое и съвест. Кога ке сториш добро, съвестта ке ся сетит, щото добро си сторил, и ке те похвали, и ке бидиш радостен и благодарен; а кога ке сториш зло, съвестта ке се сетит

И ке се надкренил разпалена како некой страшен съдник, и ке ти викат от сърце, що зло си сторил, и ти ке бидеш намурчен, нерадостен, немирнен, и каде би то не било да ходиш, съдникът е заедно с тебе како сенката, що не ся делит от тебе, и ке ти викат, защо го стори злото, и сон мирен не ке ти оставит, и на сънът ке ти викат и ке те клюкат, и радостта ке побегнит от тебе, и пак наконец скришното ке ся явит, та тога сичките ке те ненавиждат, и най-своите, и ако люгието не можат да ти надплатат за лошето, яс ке ти плата».

Ова рече Бог, и овай е законът негов единак (единствен): «Чувай се». Ведно откак ся исплоти народът, и греховите ся намножиха, го ужали Бог народът и му пуши пророци, и му даде закони писани. Кой са тия закони, секой ги знайт: да не крадиш, да не мамиш, да не тепаш, и много други закони, що запирает от секакъв грех. Обаче пак сичките тие закони ги събра в една реч: «Чувай се». Що ке речит да не крадиш? Ке речит «чувай се», защото крадейнето ке го сториш със страх и потрес, и потом (подир) крадейнето ке бидиш потресен, и ке ти се чинит, що сичкийт народ тебе те тражит и на тебе си имат очите, та така никой път радост и веселие не ке видиш. Що ке речит да не мамиш? Ке речит «чувай се», защото ако те разберат що мамиш, сетне и вистина да велиш, никой не ке ти верват. Що ке речит да не тепаш? Ке речит «чувай се», защото никоя работа не останува довека скришна. Той що тепат, и него ке го отепает, и ако люгието не может да ти платет, Бог ке ти платит.

Сичките закони са еден закон: «Чувай се». Овай закон е како море, а другите свите како реки: ходет къде ходет, и все в морето истеквае. Прочее, ке речиш ти, да ся чуваме само. Ех, лесно било. Не! много мачно е! У нас чувайне нема. Европейцът ся чуват: той зимат две кучиня от една майка и ги ранит едното в чиста хава, другото в нечиста, и оттука искусвит, що зиян носит хавата нечиста; пак зимат други две, едното го миет, другото — не, и оттука искусвит, що зиян носит нечистотията; пак зимат други две, едното го пушат на лов, другото го държит вързано да не мардат, и оттука искусвит колко е зиянлия неработайнето. Та за него велям яс, защото ся чуват. Овай закон Бог го написа в сърцето на сичките люгие и на всите народи. Затова секой човек, хер колку необразован да е, хер колку див да е, и с дивотиите да

живит, пак се думат за себе що му е полезно и що не му е полезно. Ако да видит ягне, не го брига, а ако да видит змия, бегат, ся чуват. Кой го научи да бегат? Закон божий. Едно малко рульче,⁶ откак ке испита еднуш, че огнот горил, сетне веке бегат от огнот, ся чуват. Дете мало, ако паднит от високо, не страдат голем вред. Защо? Защото нема разум. Това не можит да ся чуват; него Бог гс чуват. А един възрастен човек да паднит от тая висина, си скаршват рака, или нога, или люкейникът, [?] и умира. Защо? Защо нему Бог му дал разум и му рече: «Чувай се». Кога да се погодиш нечист в ръце или в трупът, не ке узнаиш една тежина, едно безпокойствие? Това що е? Това ти велит «чувай се, биди чистотен», и ти ке станиш, ке ся измиеш, и в чяса ке ся успокоиш. Прочее, една стара жена, що ти велит: «Синко, ако сакаш да ти трайт детето, не мий го цела година», и ти, ако я почуеш, лесно можеш да го умриш, и ако ти останит живо, живота негова ке бидит църна. Гледаш едно дете глупаво: разве Бог го сторил такво? Не! Майка му не го зачува. Кога да ся погодиш без работа, нигде не те земат, си немирнен, и лебът без похта го ядеш. Това що е? Това е вродено поучение, че неработанието е вред голем не саде на трупът, туку и на умът и на кесето. Затова се рече, че неработайнето е майка на сичките злини и беди. Кога да ся погодиш преяден или препиян, нигде не те земат, и сон спокоен нема да видиш. Тога законът божий ти викат: «Чувай се». И ако имаш разум, сетне ке се чуваш.

Но ке речиш ти: Какѹ можиме ние да ся чуваме от все? Кога Бог дал рофия (молния), рофията паднит на кука висока и я уриват и човека опервит, како ке ся чуваш? Имам средство! Имам! Прочее, кое е средството? Не можиме денеска да го изречиме; това ся учит на училище. А ти в дожливо време си излегол по високи места със сенка (умбрела), та рофията си е поводител по железото, и те отепала; кой ти е виноват? «Но що знам аз, що рофията се водила по железото?» Ех, учи, да знаиш да ся чуваш. Ако ти го расипит лозето слана, та се поплачиш, европейцът те имат за бърлив; ти му ся чудиш на зборът и ся удиляваш, а той ти велит: «Защо си глупав? Кога го пулиш времето студено, стани нока и покри си го лозето с рогузи, за да го чуваш». Но лозето ми е далеку, и камо толко рогузи, камо толко пари? Ти знаеш, не хули Бога; печали, да имаш. Остави я мотиката, рани коприна. Но ке

речиш ти; «Какво можем да ся чуваме? Ево Бог дал холера». Машала де сана! Разве Бог е джелат? Бог не пушат холера, а народите. Холерата излегвит от Хиндия. Тамо имат блатища широки, и от тех ся заразява въздухът и люгето. Бог велит: «Чувай се. Исуши блатата, да нема холера». Затова европейците станаа да исушеет блатата, ся чуваат. Ако некой болен ся поплачи на един лекар умен и да му речит: «Аман, ти ся молям, избавление за мене! Съм болен, и пет деца имам болни скапани, и друзи пет имам закопани. Ова зараза ми е шубе да не дойде от соседите, защото и тие са болни», тога лекарът ке му речит: «Каде беше досега? Ти, човече, си бил никаква вера! Защо не си ся чувал? И ти, човече, ми ся пулиш не саде бърив и глупав, туку и катил». «Защо, учителю?» «Защо си ги опрал чедата свои; и ако некое чедо ти останит живо, законо требува да те оперит». «Како?» «Така, верно». «Аман, средство за мене!» «Средство? Не седи в блатото и в смърдеа; бегай!» «А че яс не знаех, що блатото било лоше!» «Учи, да знаиш да ся чуваш!»

Цели народи вървеет живот дълга без никоя болест, и не им требит ни спецар, ни лекове, ни разноски. Како? Тамо лекарът требит да бидит многу кямил; второ, той требит да е главен за една маала и ката ден да чинит визити по всите куки — не болни да ги лекуват, а с поучения да ги чуват да не пострадае никаква болест. Защото ако некой се поболит, лекарът е длъжен да го лекува от кесе. А мегю нас не да речите, че ся нахождат ни еден човек без никоя помощ; — не, никако не! Каде що нема учение, нема чувайне.

Сега хайде да видиме, разве само за люгето е овай закон. Ако беше само за люгето, тога само люгето ке ся чувая, саде люгето ке бежа във векот, а друзите твари ке ся вид не видеа от векот. Обаче сакайнето божие не е такво. Бог сакат да е украсен векот със секакви твари; затова той закон го даде не само за люгето, туку и на сите твари. Затова ягнето, кога да видит вълк, бегат, ся чуват; малоо рибче, кога да видит риба голема, бегат, ся чуват; голоп, кога да видит сокол, бегат, ся чуват; пиле, кога да види страчка, бегат, и кокошката майка му ся хварлят како орел на страчката и си го чуват пилето.

Ако не царуваше овай закон по всийт век, непременно в сто години всекоя твар ке ся вид не видеше и земята ке останеше гола и пуста. Обаче божийт закон е еден: «Чу-

вай се», и секой го знаит и ся чуват, и така всичките твари ся плодеет, и земята е красна с ним. Никой не можит да речит: «Мене ми е простено ер що да сторам, защо яс не го знам законът божий». Законът божий е един: «Чувай се», и всекой го знаит.

За една работа чесна ер кого и да опиташ, ке ти се отговорит, защо е чесна, а за лошето всичките ти се отговарят, що е лоше.

Обаче можите да ми речите мене, що, когато бил един зборът божий, що нужда да се приказвит все едно по църквите и по всякое събрание? Хай хай, нужда голема е! Зборът божий вистина еден е, обаче толку глъбок е, толку тежък е, и умът човешки толку е плитък и тесен, щото требит ката ден да ся тълкуват зборът божий и да ся приказуват, и пак не можем да го разбервие хубаво. Спроти священите книги човекът е токмо с говедата и многу пъти от говедата по-будала. Пойкетот от говедата, кога да се поболее, си знае къде им е лекът и го наижвейт; а човекът болен е, и не знайт коя трева му е лек: на тая трева сedit и не знайт, че тая му е лек; нея я газит и не знайт, че тая му е церът. Мравата в лето лупат и ся трудит, в зиме сефа¹⁵ чинит и ся веселит със зайрето, що си го е събрала с пот. А люге мнозина, кога е време за работайне, спие; кога е време за спокойствие, тога ке им дойдит умът: на младост преядени и украсени, на старост гладни и голи. Пчелите си имае царщина чудна, и царица умна, и закони наредени како люге, и троха по-харно от люгето. Мегю ним всекоя пчела колку работат, толку чест имат; колку достойна е, толку храна ѝ давае. Прочее, ке речиш, що само човекът имат разум, другите твари нема. Така е; обаче що му е потребен разумът, кога разумът го учит за харно, а той правит лошо? Кое говедо си видел ти да ся плашит от магия, или от вопери, или от страчкино разбивайне? Обаче всите овие глупавщини човекът ги имат. Кога да видиш едно дете разгалено, тога готов си да му речиш на татко му умни зборове: «Чувай се, зере детето ти нема харни знакове. Дай му добри наставления дури е мало. Детето що ке го учиш, това ке научит. Детето е книга бела — що ке напишеш, това ке останит в нея». Сега, имаш разум да му дайш добри наставления другетому, а чему ти е разумът, кога сам ти не го слушаш, кога сам ти детето го галиш и не го наставляваш? Кога това куцат и тебе ти се чинит, че летат? Кога това е завесено,

а тебе ти ся пулит сокол в очите, и ако да го покарат некой, ся лютиш и не ея думаш, че воспитанието е първо учение и най-големо, и че учението е съвсем по пустина без воспитание? Та човекът имал разум! Що му е потребен разумът, кога той му велит: «Господине, не имай парите како Бога, туку живи човешки и стори некое добро на сиромашията чесна, понеже утре ке умреш и стоката ке я остаиш на некой си далечен, що не потнал за нея, и той ке я харчит и гробът ке ти го ругат; или ке я остаиш на некой си син развратен, та със стоката ти още пойке ке ся развратит, и ке харчит, и ке ти го ругат името мъртво». Що ми е потребен разум, кога той ми велит: «не мами, не предавай», а яс не го слушам? Що ти е потребен разум, кога той ти велит: «Чувай си я таткойната и люби я нея пойке от все!» Що ти е потребен разумът, кога той ти велит: «Учи майкин язык, защото е лесен и ке те просветит в мало време», а ти ми учиш елиника, и нищо не разбервиш ни у църква, ни у училище, и пак си малчиш, и не ся чуваш, и не ся разбудваш? Ево яс велям, че полесно ся учат десет язици европейски, отщото елинский язык сам еден. Ево яс подпис ти давам: предай ми го чедото твое на 8 години яс да му бидам татко и майка, и пак на 12 години възраст да ти го вручам да знаит три язици европейски, в 4 години да придобие ум царский, да можит да ся съдружават с учени маже, да можит да управляват кукия, дукия и мааза. А ти ми го учиш детето елиника, и за да разберит две или три алфи, требит да го учиш до 25 години възраст. И наконец що научило? Како богове биле многу, како и звездите биле богове, како богове се чиниле, како яделе, пиеле и ся пияниле, како прадедовците биле мошне юнаци гърци, какви юнацини сторице, и друзи истории, що никаков ум човешкий не ги хващат. Сичката умщина човешка ся наожвит в денешните европейски язици, и гърците, кои сакат да си го образуват детето, го пушат в Европа, зашто и лесно язык ке го научит в три месеци, и многу сведения ке стечит; а елинскийт язык и многу мачен е, и никоя полза нема — само приказки и проч. Що ти е потребен разумът, кога той ти велит: «храни коприна», а ти от мотиката ръка не търгаш? Що ти е потребен разум, кога ти садиш църници и съседът ти ги корнит, а ти му малчиш како нем, обаче знаиш, що царът ти е татко милостивен? А ти що праиш? Седиш, ся караш, и го клениш владиката. Бог не рекал

да клениш, току да са чуваш; не рекал да го биеш въздухът със сборои праздни, току да ся чуваш. Чувай се, та да видиш сетне како и на таткойната всега добро ке стоиш, и владиката ке го сториш ягне, ке го донесеш на прав път. Чему ти е разумът, кога всекое харно го бораиш за лошо, а лошото за харно? Та, како пулите, вистина е това, що велит светото писание, що човекът става некога по-будала от говедата. Що ти е потребен разум, кога от нечувайне си болен, и лек не бараш, и велиш що ке речит Бог? Бог ти рече: «Чувай се!»

Здумайте, господа, що за никоя твар нема толку болести, колку за човекът. Защо? Защо никоя твар не го престъпвит законът, колку човекът; зашто никоя твар нема толку нужда, колку имат човекът. Ние не ни е доста това, що е нужно, туку сакаме и хиляди работи непотребни, що са вредни на здравие, на умът, и на кесето. И да се опитаме себе си, дали сме достойни за салтанат. Разумът ке ни речит: «Не сте достойни, туку търгайте ръка и чувайте се, понеже салтанатот расипуват куки, и градои, и царства. Подумайте се, че човекът, откога ке се родит докога ке умрит и докога ке се стопит, все смърдей е, и що фудулокът на човека е голем резиллок и голема будалщина. А ние що правиме? Що съм яс, що си ти? Нищо не си, человекче! Ние всите работи с фудулок ги чиниме. Децата за фудулок ги пушаме да учат гръцки, не да научеет нещо. Ако сакахме да ги научиме, ке ги учехме майкин язык. Хаир! Гръцкото по-ихтибарлия! У църков за големлук ходиме, не за да разбираме нещо, и кръстането и това с фудулок го правиме.

Европейци милионари не пиеет ни вино, ни ракия, ни кафе. Защо? Зашто не им ражда землята, та не седеет да испушцеет парите в чужда земля. Вино си праеет от ячмен, евтино, и кафе си праеет от желад, и евтино, и здраво. Европейци, що ги праеет сукното и кумашите, сами ги праеет, и сами не ги носеет, туку носеет вълнено и ленено и конопено — и мажи, и жени, а скапите работи нам ни ги продаваат. Волната от нас е купуваат 10 гр. оката, и пак нам ни я продаваат 100 гр. оката. Коприната от нас я купуваат 1 гр. драмът, и от нея правеет кроазе, и пак нам ни го продаваат по 40 гр. драмът, а сами тие акроазе не носеет, туку лен и коноп. Та ние не сме достойни за никаков салтанат; отдвай сме достойни да носиме шаак, що можиме сами да го правиме. Прочее, ти, господине, ке

ми речиш, що го хвалиш шаакът, защо не го носиш? —
Защо яс носам платно по-евтино от шаак. Виноват е па-
стирът, що с потът сиромашкий имат руби (дрехи) от
30 000 гр., кога евангелието му порачвит да живит како
пустинник. Пак и затова не можиме да го хулимe, защо
Бог не рече «хули го другиго», туку «чувай се сам себе
си». Како? Ние сме имали разум? Що ходиме на Митро-
полия и му целуваме ръка на един човек, що ни употре-
бляват како сакат, и му ходиме заедно с жените наши, и
тамо пулимe един селянин, брат наш, сух и умилен от си-
ромашия, каде му сакает за една венчанина 500 гр., и той
сиромаш със сълзи ги броит парите, и ние го пулимe и
знаиме, че е брат наш; и разумът велит: «Чувай го оваго
сиромаша, защото, ако чуваш него, сам себе си чуваш»,
и можиме с един сбор да му помогиме, и не му помогви-
ме; и селянинът беднийт, откако ќе ги отброит парите,
и не ќе му останит нищо за бракът, ги креват очите и пу-
лит владика столисан (украсен), пулит нас столисани, пу-
лит жените наши обиколисани с флорин, и бисер, и копри-
на, и тога той завалия издишват глъбоко от сърце: «Ах,
яс сиромаш, за мене немат Бог!» А ние и на якът негов се
смеиме. Е, слепи, слепи! Не знаиме, че той як не само
Бога, туку и мъртвите ќе ги разбудит!

Кога Бог ти викат «чувай се», многу повеќе ти викат
да си я чуваш таткојната. Затова, ер колку да бидит
човек глупав и нечестен, пак таткојната му е нај-мила
на векът. Защо татко имаме еден, а таткојната е многу
таткои; майка имаме една, а таткојната е хиляди майки;
братя имаме пет или десет, а таткојната е неброени братя.
Еден човек, що не си я милвит таткојната појке от татка
и майка и појке от себе си, той е многу по-бетер от гове-
дата; понеже ластоиците пулимe на пролет с каква радост
си идеет на таткојната, с каква радост си го познават
седелото, каде що са родени. Та ние сме имале разум! Ние
сме ся чувале! Що да е кабил и таткојната и чедата наши
да му ги продаиме на владиката! Защо? Защо ни сторил
една визита. Ние сме имале разум, що не саде таткојната
не си я чуваме, туку и тия, що ни я чувае, и них ги пре-
даваме. Не са учителите тие, що ви кажвеет правийт път?
Не са учителите тие, що ви го чувае стадото от вълци
църнокапци? Прочее, ето ним владиката ѝ викат хасии на
верата и на царя, и вие му малчите и не му ги затварате
устата заразени, и даже харно знайте, че той е сам, що

не почитат верата и не правит како Христа. Защо Хри-
стос не береше стока, а владиката берит; Христос беше
облечен сиромашко, а владиката е облечен со салтанат;
Христос им заповеда на апостолите да живее како аш-
кетии — с едно расо, с една патерица от древо, с опинци
и с торба хлеб на рамо; а владика како живит? С койни,
с атови, със сеймени, с ясакции, с кафеджии, със сеизи,
с ахции; Христос плащаше харац на царя, а владика и
царските закони ги имат погазени; Христос душата си я
даде за овците негови, а владиката на овците свои душата
им я извади. Та ево явно, че той е, що не държит верата
добро. Нека пушчеет дизгините; нека праеет що сакает.
Нашел шпиони и предаачи колку сакает, нашел миряне
прости. Защото бугаринът един голем недостаток имат,
че е многу прост, и като той немат лошина на сърдце, му
ся чинит, че всите такви са, та така лесно ся мамит с еден
збор, с еден никакъв дар (поклон). Да не бехми прости,
не ќе го честехме калугерът појке от Бога; а ние Богу не
се кланяме, а на калугеринът, що ни слеквит, му ся по-
клонваме, и да ни речит «летна магарето», го вервиме.
Недостатък наш е, че сме многу прости. Я елате да я тра-
тиме простотата и да ся чуваме, сетне да видиме: е ли ре-
къл Бог 40 000 народ бугарски да целуват ръка калугер-
ска, що го биет? Обаче ние малчиме, затова търгаме. Ви-
ната е наша, все наша, и попустина хулимe на владика.
Нему така му дават ръка, така чинит; и ние требит да чи-
ниме това, що ни е полезно и да викниме, защо в ръката
наша е да не ги престапвит законите царски, а той денеска
ги престапвит. Него не го хулям; тебе, тебе те имам за ху-
лейне, що не ся чуваш, що си толку прост на сърдце, дури
таткојната мила си я предааш, и за владика да е кабил
кръвта да си я пролееш. Защо, господине? Кое е харно
сторил той, откако е владика? Камо му старейшини, како
що му велит законът царски? Тие люге, що му ги опреде-
ляват на митрополия, не ви ги истера без чест¹, и сега не
си е пулил работата сам како сакат? Кога той помогил на
сиромаси? Кога помогил на училищата? Не земат руш-
вети како напред? Хакът не му го даваме како за хатър?
Тебе, тебе те опитвам, господине! Толку си прост, пак и
саип му излеглиш, и таткојната си я предааш, и топлиш
в пазуха змия, що ќе те каснит! Та владика бил за хулей-
не! Не, брате! Тебе, тебе предаачу те имам за хулейне, що
со света голотия ми си се ожена, и си чеда стекъл, и си

зел на душа, и си ги пулиш голи и боси и без възпитание, и пулиш, че торбата ке им я клаиш на рамо, и пак работата не ти ся хващат в ръки, за да ги храниш. Тога що чиниш ти? Ходиш у владика, му ся продааш засдно с фамилията твоя и с всета таткойна, и му ги лижиш саханите, и му чиниш шпионство. От тебе що хаир? Кога не си можел да ся чуваш сам себе си, та ти ке я чуваш таткойната? Ти саде за вред си роден и за тежина на земята и за зараза, и тие, що те търпеет, са токму с тебе!

Та пак ние сме биле християни! Не ни кажвит верата, че овая живот е куса, че имат второ судище, че тамо тежък тоар ке носеет тие, що можеле едно добро да стореет, та не го сториле, и че тамошната живот край нема? Кой от нас придобил нещо за вечната живот? Кой смислил да си оставит потем (подир) смърт име живо и да му се паметвит име и пред люгие и пред Бога? Та ни е срамота да ся речеми християни, защо работите не ни са християнски. А ние ся надеваме с всичкийт ум, че сме християни и ке хойме право в райт. Многу, многу сме мамени! Священото писание велит, че верата без работи добри е мъртва; а ние кое добро сме сториле на таткойната? И че, ако сториме добро, сами себе си го чиниме, сами себя ся чуваме. Хаир! Ние сме толку одалечени от доброто, що правийт човек го имаме за будала, а музевирът за честен, всеко лошо за харно, а харното за лошо, та затова никако не можиме да ся зачуваме.

Господа! Законът божий «чувай се» досега придобихме поне да го расталкуваме; обаче той е толку глъбок и толку богат, що уста човечка не можит да го изречит. Свите книжа, що се нахождаат по векот, све ти пишеет: «Чувай се»; ама ние от свите страни видохме, оти го имаме престъпено, та затова сме испаднали на едно мертебе, що, колку славен беше Охрид напред, толку сега свиет век се лексаат сос нас. Затова сте испаднати денеска на ваков еден сон болезлив и мартов, понеже Господ рече: «Ако не се чуваш, свите таксирати (мъки) ке бидеет на главата твоя».

Сега на овая щета кой му е лекот? Лекот, що леквит секая щета от корен, е учението. Това не го велям яз; го велет мъжи умни. Урнек го имаме царот наш милостивен, що разбра, оти учението крепит царство, и за учението му е първото гайле, и ката ден по свето царство широко праит училища по нови начини, и каде да чуеет некое дете остро-

умно и сиромашко, го земат да го учит со трошок негов, и многу деца такви пушат во Европа да ги прокопсат. Урнек я имаме Бугария: в час отвори училища на народний язык, и вчас ся просвети и разбра харното и лошото. И секой народ колку пойке учение имат, толку по-деветлия е. Обаче учението е далеко от нас; дори да ся исплодит учението в Охрит, от нас никой жив не ке останит да го видит това добро. А пак ако не го утвърдиме майкинийт язык в училищата наши, непременно векове неброени ке поминеет, що Охрид не ке можит да видит учение и бело видело.

Та, како пулите, учението е най-добър лек, обаче скап и многу далеко от нас. Потем учението кой е лекот другий? Лекът другий е да ся плачиме за непраинето калугерско; да не малчиме, да не думаме, че царът ни е очув; да пишиме на царя, на патрика да ни пушеет владика достоен, що да ни излеквит раните наши, да ги откорнит тарафите,² да ги крепит училищата; владика добър, що да ни боравит (считават) за синови и ние да го боравиме за татко, и с все сърце ръка да му целуваме. От ова друго по-лесно имат ли? Обаче имате още еден лек, господа — още еден толку; и разве ке можите да го пиете? Аз имам борч да речам кой е той лек. Ако вистина го сакате харното ваше, да ги забележите добро всите нечестни охриянци, всите предавачи, всите шпиони, всите, що ги лижеет саханите владички, всите, ще излегвеет саип или от интерес, или от невежество, или от простота и глупавчина. Всите тие малцина са да ги забележиме; добро утро да не им велите, в куките ваши да не ги прибирате, в куките нихни да не газите, земайние-давайние с ними да немате, та тие тога ке бидат токмо афоресани (отлучени), понеже народът можит да афоресат кога сакат и ер кого сакат. Народът е по-страшен от морето, по-страшен от огнот: първо Бог, сетне царът, сетне народът. Обаче можиме ова да го сториме? Не. Защо? Защо мене владика ми подал поклон от пет пари, та яс му излегвам саип, и дома ми го пречеквам, и на митрополията му ходам. Тебе ти дошол на визита дома, и на умът твой ти ся чинит, че всийт дар божий дома ти се растоари; тебе ти рекол добро утро, та ти сетне що велиш? Ах, мене ме любит владика; та кога мене ми е харно, земята всета нека горит. Секой за харното свое печалит, а мошне малу печалее за харното на сиромашията. Затова умираме како пенои, а никой потем смърт-

та не остават име и слава да му ся споменвит. Хе, християне! Що ся надуваш ти, че еде кой газнал дома ти? А ти вчера сам го хулеше и ся караше! От една страна го хулиш, от друга пак го честиш. Що ти требит да хулиш? Не мешай се с него, имай го за афоресан, та тога да видиш ели не се менвит Охрид, ели не се чинит рай божий. И остай, че на таткойната цела ке сториш едно добро, туку и на афоресанийт и нему добро му чиниш, защо ке го видиш в малу време че ся сторил ягне, ся сторил светец. Хаир! Сакаме да ни дойде еде кой и еде кой на визита! Та сме търгале, търгаме, и още многу ке търгаме и ние, и чедата ваши, и мнукои и премнукои ваши. Всите това ке добиет от вас за наследство: бедствия! Друго нищо не. Следователно, съгласен ли е Бог на ова търгаине, на овие бедствия? Не! Бог ти даде разум и ти рече: «Чувай се», а ти ся не чуваш, та търгаш. Ах, кой ти е виноват? Та ние с низостите наши не можеме да речиме, че сме люгие, не можеме да речиме, че сме живи. Ние още на животта сме мъртви!

Прочее, елате да дайме сполай на Бога, че имаме цар милостив, що любит харното и ненавиждат лошото; що имат около себе си командири умни; що знаит колку му сме биле всекой път верни, и ни имат земени под колтукът³ негов. И имаме да ся надеваме, че со покривителството негово не ке отидиме до века в овая темница. Амин!

«Жаждай да грядеть ко миѣ и да пиеть»⁴

Рече Иисус Христос: «Кой е жеден, нека дойдит кай мене да го напиям». Коя ъе водата Христосова, що ъе гаснит жедостта от людите? Ње светеното писание. А ние, бедни, само името го слушаеме, оти викает светено писание, а що пишит в него, баре хабер немаме. Се пейт, а ние не разбираме, туку стоиме како зграгорени.

Язык свой си имаме и го погазивме. Свите народи са учат свой язык, а ние се учиме язык чужди и най-мачен. Децата пейет на училище, а не разбирает. Затова учее без севда и слепи останвеет.

Беше потребно да имав глас огромен како гърмеж, за да викнам и от гласот мой да се занишеет темелите от църквата, и кубето да се разделит, за да се разпарчат гласот и да се чуят свекаде.

Како ние ке ъе исполниме нарачбата Христосова? Како ние ке угасниме жедостта наша? Кога ние ке разбериме светеното писание? Како не думаме, оти с елинскиот язык не можит да бидит напредия у нас? Како не думаме, оти елинскиот язык ъе най-мачен от свите язици и оти сакат 20 годин учейне? Како не думаме, оти ние немаме време да ъ пущеме чадата наши 20 години на училище? Како не думаме, оти да беше майкиниот язык, никой не ке останеше неучен? Како не думаме, оти света България се разбудила и си отворила схоля болгарски и се просветила? Не ъе ли страм голем за нас свите братя наши да бъдеет разбудени, а ние сами да спияме? Свите да пиет от водата Христосова, а ние сами да жедвиме? Не ъе ли слепотия голема да ъ слушате децата ваши да ви пейет гърски, та ни тие да разберат, та ни вие да разбервите? Како ке данте отговор пред Господа вие, що си ослепивте сами чадата ваши с язык чужди, мъртов, и най-мачен? Що не само вие не пияте от водата Христосова, туку и чадата ваши не ъ напивате? Ни они вхоят в царство небесно, и «иния възбраняют»!² Ели вака ние ке добияме чест и пред людие, и пред Господа? Ели вака ке го упо-

требляваме духот и умот и разумот, що ни ѝ дарва Господ, за да имаме разлика от гоедата? «И вдуну ему, сотвори човека по образу и по подобию своему».³ Господ сам му дуна чоеку от духот свой. Колку голема чест за чоека — чоекот да бидит дух божий! Сам Господ да благоволит да му дунит чоеку от духот свой!

Елате да се сдумае: али го дочувахме чист духот господов, али го молепцавме? Да се размислиме добромощне, зъре Господ ке ни побарат есап и ке ни речит: «Защо духот мой го молепцавате?»

Господ ни създаде спроти лицето негово и спроти умот свой по образу и по подобию:⁴ како Господ е цар на свиот век, така и чоека го напран да бидет цар на земя. Я да се сдумае: ели сме ѝе докрепили тая чест, що ни е дарва Господ и що ни извиши от свекоя дихания, али даров негов сме го погазиле? Зъре Господ ке ни побарат есап и ке ни речит: «Яз ве сторих царои; защо вие се сторихте кьоти? Яз ви дадох ум и разум; защо вие се сторивте безумни? Яз ви дадох писание; защо вие да го не разбирате? Яз ве каних на кладенците мои; защо вие не дойдовте да се вода напияте? Жаждай да грядет ко мне!» Тога ние що джуап ке дајме? Туку Господ само да го судит патрикот Самуила,⁵ що ни донесе на ваков степен! Османлията никой път не гибна ни на языкот, ни на верата; а патрици гърци и патриканата ни я грабная, и языкот ни го погазия, и книжието български ни изгореа,⁶ и със сила гръцки ни всториа да пейме, и очите ни ѝ заслепиа, и най-долни от свите народи ни сториа!

Сетне со свите овие дарои пак чоекот згреши, и тога що му рече Господ: «От земя те сторих, и пак земие да се сториш. «Земля еси и в землю пойдеш».⁷ Сиреч, дори си жив, ер колку добриние да имаш, свите пустина да ти се, защото никоя от ними не ке ти останит за во гробът. Саде що ке ти останит потем смъртта? Само едно име — я харно, я лошо. Я пофален ке бидиш, я проклет на земя; я славен ке бидиш, я страмотен през Господа. Саде това е ведовно; друго все ѝе мамено.

Затова сме денеска длъжни да сториме памет за свите тие добри христијани, що го залюбиле учението и приложили е на училищата; що казале добър разум и дух господов; що познале, оти све що ѝе на земя, ѝе мамено; що си сготвиле место на небо, що стекле чест и пред людје и пред Бога, и що си ѝ написале иминана във вечниот

дефтер. А пак на живите, що приложили на училищата, да им молитвие от все сърце никоя жалба да не искусеет, све едно смехливи да им бидет лицата нихни, да си ѝ гледат чедата нихни како цветя, разцутени околу софрата нихна, и све що ке фатеет, да им се сторит злато и стрebro.

Но не требит да заборайме никой път, оти най-големото приложвейне, що ни сторил на схолята наши, ѝе достопочтений господин Никола Маринович Тошков,⁸ еден българин, що ни го знаит, ни го познает градов наш. Иляким, како чу от вестниците, оти ние се подразбудихме малу, приложвит за Охрид ката година по три хиляди грошои за учителка, за да се учеет девойчинята охридски български язык и разни ръкоделия. Овие три хиляди грошои ке идеет дар за хакот от даскалицата.

Сега видите, що донесе разбудвейнето наше. За вакво едно приложвейне катагодишно кому сърцето не се веселит? Господ да му исполнит желанието от сърцето негово! Ангел божий да му рамнит пътот и да го водит, и да го крестит! Цветѝе да никнеет под стапалките негови, и царство небесно да добият! Амин!

И на мартвите, що приложили, вечна им памет!

Братие! Денеска ѝе светениот ден, що го славиме паметот от триста и осумнајсет свети оци,¹ зашто тие испраија верата наша, тие наредиа толку правила и закони, тие ѝе устроија църквата Христова, тие наредиа свето прилегание църковно. Тие ѝе припознаја Патриканата охридска, що ни ѝе урная после гърски патрици. Тие соединиа христијаните и се стория едно стадо, како беа разделени на многу тарафи по-напред. Затоа и ние на името нихно денеска се собрахме на едно стадо вес град, за да ѝ славиме и да ѝ величиме за мьките, що претарпиле, за да ся утвардит верата наша, и да им се молиме да ни дадат добар дух да се докажаме вистински христијани, та сетне да се загарниме еден с другото с братска любов и да дајме сполай на Господа, оти фърли едно око милостиво на Охрит, за да ја исправит пак Патриканата охритска, що ѝе загубихме сега сто години с недугавчината наша и с тарафите наши. Сега, братие, требит да се промениме како на Великден, и да се избавиме, и да остайме свите карези на старна. Сега, братие, ако кажиме любов и соединение, мутлак Патриканата наша [ке] воскресне, и ер колку да си имаме меѓу нас гарези, но кога да дојдит рет за опщо добро, како денеска, свите да бидиме еден труп и едно сърце. Затоа Исус Христос нарачвит и велит: «Къде са двајца и тройца соединени на името мое, тамо и јас со ними сум, и се нахожвам встред от собранието нихнино»². И пак на друго место велит: «Се заповѣдаю вамъ да любите другъ друга»³ — сиреч све све, но нај-първо ви нарачвам да се любите меѓу себе.

Да дајме сполай на Господа! Царот наш сакат да му се свите раи благодарени и рахатни. Ката сахат портата негоа ѝе отворена, свеки човек ѝе свободен да се поплачит на цара како на татко. Царот не живит за себе, туку за народот, како велит и Христос: «Барайте и ке најте; клиткайте да ви отворам», та свите раи, търнеем кай него, си кажвет халот и си го земат акот. Само ние не сме из

легле пред лицето негово; ката ден ядиме трешници и пак малчиме! Ех, како мислиме ние: праведнината со зимбил ке слезит от небеси за нас? Не! Требит да дързнуваме да бараме, зашто царот ни ѝе татко. Царот реши со здравниет¹¹ да оделит църквата българска от гърската. Патрикот сакат да оделит 19 епархии за България и патрикот български да бидит во Филибе. А тие епархии, що се от Солун вамо, не сакат да ѝ оделит, зашто ни борайт нас оти сме гърци. Но българите си ѝ сакает свите епархии и Патриканата ѝе сакает да им бидит в Охрит. Та пулите, ние не сакаме: братята наши сакает за нас. Ние не харжиме: братията наши арджеет за нас. Ние спияме, а братията наши седнале край нас и го паает лицето наше, за да търгаме сон рахатен — како некая майка, що сакат да си го успиет рулчето, седвит край него и го пахат, и муйте му ѝ терат. Толку го честет Охрида града и го любет, и дейна и ношча за него болеет и за него зборвет. Само ние кайметот¹³ не му го знајме. И в Битоля зготвиа арзоал и 17 еснафи се подпишая и сакает Патриканата Ахридска, и овая работа ке земит конец сега бьргу — прет да одит царот в Париж. Затоа, ако спияме ние и малчиме, ке останиме бели в очите; ако имаме любов на отечеството, еден сахат по-бьргу да зготвиме арзоал да си ја сакаме Патриканата, що сме ѝе имале пойке от хиљада години. Но како падна и протона Патриканата наша? Сега токмо сто години, кога беше ѝеничерлокот, тога в Охрит беше еден паша ябанджия,⁷ безинсафлия, мьчач, що го стресе свиот Охрит: свите ѝе тратиа чаршията и се затвориа по куките, вакви зулуми чунки не се търпеа. Ојдоа в Цариград неколцина охриянци да чинеет давия на пашата: Стамче бей, еден от Лигда, и еден други. Овие тройца, како се въртеа околу портата царска, за да ся сторит давията, ѝ наождат патрикот гърски Самуил и опитвит: «Шо сакате?» И тие, како люди добри и со чисто сърце, му исказаа нему како на патрик, како на татко, и му се исповедоа за свите алои, що претъргале. И патрикот им рече: «Немайте гайле, јас ке ви избавам от таков еден паша зулумкяр.» И така ѝ застоя на дворот царски под кьшкот, и рече им: «Стойте тука, јаз ке ходам прет цара, ке ѝе сторам давията; и ако ви опитат, вие да се отговорите: «Аман, естимеиз; аман, не го сакаме», и друго нищо да не се отговорите, зере ке падните от судот». И тие, имаещем чисто сърце, му дадоа вера, и патрикот се качи кьде

царот и ѝе стори давята не на пашата охридски, туку на патрикот охридски, оти бил безинсафлия и зулумкяр. Сетне поеля цар да ѝе опитат охриянци; и три пъти се опитаа, и како що им нарача гърскиот патрик, така и отговори: «Аман, не го сакаме!» На тие сиромаси им се чинеше, оти давята се стори на пашата, а не знајќи, оти се стори на патриарх охридски. Сетне дојдоа в Охрид салаори царски и го зеда со себе патрикот наш покойни, що беше от фамилията Балазовска, и заедно с него и мнука му Георгија Балаза, ѝ отнесоа в Цариград и вчас како ѝ извадее на мостот от лиманот, ѝ обоколисаа кавази патрички, ѝ иструргаа от мостот в една гемия кумурджиска, ѝ сјурдисаа в Света гора на Зографскиот манастир, и тамо двајцата умреа.

Но, како го тургаа кавазите патрикот охридски в гемията, камилавката му падна; той си ја зеде, исячи от сърце, и кон небо извиши ръцете и очите, и го прокална Стамче бега и Лигда. И ден денеска пулите, оти трага не остана от оджакот нихнин, а куките нихни останаа прах и пепел. Ама ке ми речите, що кабае немаа овие сиромаси. Хай хай, сториа голем кабае. Защо Господ им даде ръце и нозе, а тие сакаа други да им (се) пулит работата; Господ им даде очи, а тие си затворија очите, зашто еден душман им рече: «Мижите да ве мамам»; Господ им даде ум и разум, а тие се донесоа како гоеда неразумни. Та така столнината охридска падна и протона цели сто години. Иљаким ево денеска пак дојде саат да си го зейме назад тоа, што не и требало. Да ни е жив царот, што ѝ слушат плакојте от раята своя; Господ да му ја ячит царщината до века и свите душмани негои да му ѝ наведат пот столнината негоа, и от дните наши нему да му поклонит. Амин!

Охрид, 22 март 1868.

Досточтимий П. Р. Славейков,

Надявайки се, че не след дълго ще Ви изпратим чрез съответно лице службата на седмочислените просветители на България, молим Ви да обнародвате следното.

До любороднейшия господин Н. М. Тошков.

На Вашето почитаемо запитване отговаряме, че семето, което посеяхме, произведе такъв плод, какъвто никой не очакваше — особено тук, където всяка следа от народностно съзнание отдавна вече е изчезнала, където всичко, което е гръцко, се смяташе за свято, дори и плесницата, и където най-изтъкнатите от гражданите се бореа против възстановяването на матерния език. Няма да Ви разправяме за възпитанието и благоденствието на директорката на девическото училище, а за ревността на народа — този най-важен двигател на всеки напредък. Признаваме, че директорката г-жа Неделя Петкова има малки възможности, но засега нейните трудове задоволяват града Охрид. В трудното учебно дело тя има за помощнички дъщеря си Екатерина и една възрастна монахиня Касиана, която от дете е възпитана в гръцки език, но сполучливо е напреднала и в българския. От основаването на девическото училище броят на ученичките от ден на ден расте: в началото бяха 8 ученички, а сега наброяват над 180. Преподават се елементарните предмети; излишно е да ги изброяваме. Радвайте се обаче, че основата е изградена върху камък, а не върху пясък и че това щастливо начало напредва много добре, тъй като натрупаната от векове мърсотия в Охрид в кратко време благополучно се очисти и народностното съзнание се засили. Сигурно е, че името Ви, издълбано в сърцата на гражданите, ще се произнася с почит през вековете. И за да не помислите, че ние, по общ навик, само говорим силни думи, знайте, че на 10 т. м. в об-

ширното училище «Св. Климент» се състояха, при стечение на толкова много народ, колкото никой не помни, шестмесечните изпити на ученичките. Претъпканият народ се притискаше извънредно много, и мнозина от хората останаха на двора. Всички проявяваха голямо безпокойство и страх да не би да се случи нещо лошо. Също и по прозорците се показваха тълпи от момчета, заловени едно за друго като прилепи. Отстраниха ги и отвориха прозорците. Гласът на изпитваните девойки, макар и много ясен, едва се чуваше от честите възклицания. . . Но и самите запъхтени дишания бяха достатъчни да го заглушат. Задъхванията, изпотяванията и оплакванията на притискащите се хора се усилваха твърде много, когато изведнаж дебелината средна греда, която поддържа цялата тежест на грамадната сграда, се пропука и издаде ужасно и страшно скърцане. Тогава всички в смут се втурнаха да се спасяват кой както може. Но тъй като самото смущение увеличаваше опасността, чу се глас: «Спокойно, спокойно излизайте! Няма никаква опасност. Изпитите ще се довършат вънка.» И тъй всички мъже излязоха спокойно вън от училището, като оставиха вътре само жените, и изпълниха широкния двор. Най-любопитните от тях, като забравиха преминалата опасност, взеха да се катерят по високите места: едни по парапетите, други по гредите, трети по покривите, други пък по дърветата — като втори Закхеевци. Ученичките биваха изпитвани най-напред пред мъжете от директорката, а след това втори път се изпитваха и пред жените от дъщерята на директорката. Мнозина благославяха Бога, задето в толкова кратко време в нашите училища се въведе отново изпъденият от векове майчин език, задето ученичките се преумножиха, и задето чрез майчиния език за шест месеца те напреднаха много повече, отколкото за шест години чрез гръцкия език. Мнозина се хвалеха, че сега момичетата им вечер и рано сутрин се занимават с усърдие на лампа, което по-рано не се е случвало. И никой не си отиде преди свършването на изпитите — което също тъй не се случваше никога при гръцките изпитвания.

На другия ден проехтяха в училището ударите на майстора, който закрепил повредената греда посредством стълп, допълнен със здрав капител.

Настоятели на девическото училище
Григор С. Пърличев
Йоаким К. Сапунджиев.

«Благословенъ Господь, ако посѣти и сотвори избавленіе людемъ своимъ».¹

Благословен и цар наш султан Абдул Азис Хан, що погледна на нас и стори спасение за нас!

В разстояние на 108 години² бехми потънали в църна тъмница; ево денеска зблъсна³ за нас светъл ден, весел ден, ден велик, ден свят, радост над радости, празник над празници. Бехми загубили и език, и народност; цар денеска пак ни ги подари. Бехми поругани и посмеяни от вси народи; цар денеска ни зеде под крило свое. Бехми в църно облечени; цар денеска ни облече бели дрехи. Бехми разслабнати и в земля наведени: цар денеска ни уячи и ни изправи. Бехми ужалени; цар денеска ни урадва. И тая радост не ще бъде само денешня, но вечна. Деца, хвалите царя!⁴

Когато Цариградский патрик Самуил със страшна измама урна Охридската архиепископия и я претопи, и по вся България прати гърци владици, и на столът святей Климентов седнаха фенерски зверове, и се изгони славянский език и от църкви, и от училища, тога Българский народ се облече с чърно, наведе глава до земля, и не се надеваше никак да добие пак това, що изгуби. От тога насам 108 години работихме повече за гърци. С пот българский се вадеха гърцки училища, гърцки болници, гърцки книгохранителници, и фенерски раскош. А българинот беше оголен и осъден само да работит, и вси народи се смееха с нас. Денеска цар хвърли на нас милостиво око и ни подари все що бехми изгубили и стори лицето наше светло и весело заради напрежните ни мъки. Напред Гърцкий патрик беше ходатай пред царя само за гърците; денеска цар ни даде да имаме и ние ходатай за нас пред него. С една реч, бехми в чърна тъмница, денеска цар ни изведе на бело видело. Деца, хвалите царя! (Песн.)

Како един человек, що се нахожда в далечно место на чуждина, и му се чуло известие, че умрел, и в татковината негова го изплакали и чада, и сродници, и приятели, та следне ненадейно дошъл от чуждина здрав и весел и лепо

наружен, та си го обиколишат мили чада, та му целуват кое ръка, кое чело, кое очи, и вси плачат от радост,⁵ така и ние како що плачехми от жал, че изгубихми патрикана, така и сега плачим от радост, че умрелото въскръсна, че загубеното се наиде. Деца, хвалите царя! (Песн.).

Цар се показва за българите втор Мойсей. Како Мойсей що остави царска трапеза и царски наслаждения, за да откинит от ярем Израизтяните, и 40 години шета с ним по пустините, и сън спокоен не падна на очи негови дору да откинит благословениот народ и да ги доведе в Ханаанската земля — земля що течеше мед и млеко, така и цар остави единствената на светът столица и прошета по Европа, за да пренесит светло за нас, за да отрешит най-жизнените въпроси, между които и народният ни въпрос, и от кога се въскачил на високият Османский престол сън спокотн не паднал на очи негови дору да откинит българският народ от Фенерский ярем, дору да ни подаде загубената наша архиепископия, която е за нас повече от мед и млеко. Деца, хвалите царя!

Българский народе, благословен народ, извадите капи! Заклените се, че ще чувате како очите правдината, що ви подари цар. Заклените се, че ще бъдете по-вещи от дедовете ваши. Тия изгубиха — вие да чувате и на чада ваши наследие да оставите, и да ги научите от мали да почитат царя, и името царско да го споменуват с любов и уважение; да ги научите от мали да молят Бога да му подари дълги дни и благоденствие — амин!, и да утвърди престолът му — амин!, и неприятелите му да ги спростре под стъпките му. Амин!

ЗА ВЪСПИТАНИЕТО НА ДЕЦАТА

Що по-свято, нежели да гледа человек майка, дето въспитава чадото си! Трудовете, що преминала тая в деветмесечната непразност, са нищожни в сравнение с трудовете, които има да премине подир рождението, ако е съвестна майка и иска да докаже, че бракът има цел много по-благородна, нежели изпълнението на едно скотско удоволствие. Тая е потресена в ежедневните си грижи за телесното и нравственото благосъстояние на чадото си, тая се грижи да обезпечи настоящето и бъдъщото му, да предвари злото преди това да дойде, да отблъсне безчислените треволнения и подводни и надводни камение, които го чакат страшни в житийското море. Тая стои като ангел пред него и му приказва с пламенни думи и изражения, че Бог е добър, праведен, всесилен, че Бог е всекъде, все гледа, все слуша, че Бог люби доброто и мрази лошото, че така и ние, като образ божий, трябва да любим все що е честно и да мразим все що е зло. Тая го съветува във все умерено да бъде: в благополучия да не се прерадва, в злополучия да не покаже скръб ни малодушие. Ни блудно да бъде, ни пак да се поклонява на среброто като на Бога. Ни в мъки да се отчаява, ни в сладости да се распашва. Да не е ни люто като тигър, ни пак кротко като теле; ни много гордо, ни много смирено. Да люби ближняго, но не пак и змията. Ни много да говори, ни много да мълчи. Тая ще му приказва повести — исторически или изнамерени, в които ще описува добродетелта увенчана с чест и слава, а лошината обсипана със срам и безчестие. И тие поучения детето ще ги следва, защото майката е вторий Бог за чедото си. . .

Големо внимание трябва да обърне майката на наказания и наградите на чадата си. Да не е ни мощне строга, ни мощне снисходителна. Искусно да се наскърбява за престъпленията им, и искусно да прощава. В незначителни или неволни престъпления да се престори, че не чула,

че не видела. Злополучна е минутата, в която майка е принудена да покаже жестокост. Защото детето непременно трябва да има висока идея за майка си, а безчеловечно наказание зачърнява прелестта ѝ, и следователно и влиянието ѝ на духът на чадата си. Когато пак детето следва точно съветите ѝ, да не го надува с големи похвали. Надутостта е смъртен неприятел на всяко напредване. Нито да го обсипва с големи награди. Най-висока награда за благородно дете е матерно едно целование, което става толко по-драгоценно, колкото по-редко е.

Другий задатък на възпитанието — мощне мъчен, щото да може всякоя майка да го реши, са страстите.

Страстите, като от природата всадени в човека, безумно би било да се труди майката да ги искорени от детинското сърдце. Тая дължна е само да ги обработи, да ги облагороди, да ги оплодотвори, да ги управи благонамерено, запример: лютината — противу всяко зло и несправедно дело; славолюбието — към всяко добро, красно, великодушно, било частно, било общеполезно дело; ревността — към съревнование с върстниците му; лакомството — към добиване естествени нравствени и веществени сили, на които доброто употребление прави човека истинен образ божий. Така и за другите страсти, които, истина е, са търние, но с искусно обработване дават най-добри и благоуханни шипове. Да му докаже подробно, че всякоя добродетел неумерена бива порок, и всякоя страст умерена е добродетел. Да не му дава максими без изключения: «Търпение е добре»; «Милостиня е добро». Таква философия е колкото лесна, толко и вредителна. Но нека му покаже и лошите следствия на тия добродетели, когато са неумерени или зле управени. Да му каже н. п., че вера е дължност и силно утешение в злополучия, но не пък да верва, че и свинята летна; че любов е добро, но не пак да люби и злодейците; че надежда е добро, но неумерена е страшно вълнувание. Така и за другите добродетели. С една реч, всякога и всякъде да търси правда.

Но що е правда? Правда е равновесие, сиреч неумолима строгост в отдаване всекому прилична цена, умерена чест или безчестие. . .

Нема нищо по-неправедно, нежели да гледа човек лекоумни проповедници, които проповедоват неумерени добродетели, противни на природата. Гърло си дерат,

образи кривят, амвони кръшат, препоръчвающе неумерена кротост и смиреност на народ българский, природно кротък и смирен зело. Вадят градина Богом повадена. Палят огън в горяща пустиня. Не, на! Таква кротост не е освен кърв слаба, водена, хладна и природна само на травоядни животни или постници. Такво смиреност не е природно освен на огърбавени старци, изгубили всякоя телесна и душевна сила. Но тие викат, бедните, че колкото телото отпада, толко душата се възвишава. Чули некога, че развитие естествено е в обратна съразмерност с развитие нравствено; но тая истина трябва да се тегни с праведна теглилка. Тая не доказва, че за да свършим едното, трябва да пренебрежим другото. Това би било бедно, и исто како да си ископа човек едното око, за да гледа по-силно с другото. Но, ако преусилим едното, разслабвами другото; а едното от них развалено, унищожава и другото — както и всякоя машина не служи за нищо, когато една частица от съставът и е развалена. И така, двете развития трябва да вървят съдружно — като два коня впрегнати в един ярем, които, ако не са равносилни, не може да се ора. Чему ти е човек с великолепно тело, а с душа ничтожна, и наопако? Първийт би бил зверски силен както Калигоранте Ариостов;¹ вторийт би бил както Паскал, който даваше високи поучения лежащ на мъка постеля, от която всякога мислеше, че пропадва.² Не ли сте видели деца с мозък здрав, а тело слабо? Тие нема да живеят много, ако не намерят сгодно възпитание, относяще ся повече към телесното утвърждение. Вол е, а не мъж, комуто преобладава телото. Жътвар е, а не ангел, комуто преобладава душата. Има родители невежи, които мъмрат, че децата им играли много, и се поплакват противу учителите, че ги испущали рано от училище. Тие не знаят що търсят. Тие се противят на природата. Може ли човек да запре птиците да не летат и рибите да не пливат? А детето знае от инстинкт, че играта му е нужна, защото е самият антидот на умствените му трудове. У човека естествените и нравствените сили трябва да се упражняват и развиват съвременно и съразмерно; да не преобладава ни трупът, ни умът. Има теглилка Омир, като представлява юнаците си телесно силни, а нравствено слаби, и други пак наопако. Нито инак можеше да бъде. Но нема теглилка, когато обема всякоя добродетел в телесната сила, и нея — и само нея — нарича добродетел.

Атина и Спарта отпаднаха от славата си и погинаха скоро, защото едната се занимаваше само с умственото, а другата само с телесното развитие. Платон думаше: «Мислете, мислете! Телесните трудове са неприятели на умственото развитие». Ликург думаше: «Занимавайте се с телесни упражнения!» И единият и другият без теглилка думаха думи неумерени. И така Атина произведе софисти, а Спарта — само юнаци. И обете скоро погинаха. Нито инак можеше да бъде. Еще и днес потомците на Атиняните са софисти, а на Спартанците хамали. Таква е силата на възпитанието. . .

От никоя страст не трябва майката да пази чедото си, колкото от страхът — страст ужасна, смъртна. Непременно страшлив ще стане, който още от детинска възраст е сляхал отвратителни басни за вампири, магии, дяволи, бубароци.³ Той ще стане несполезен, даже и предател — и себе си, и ближнему. Учена майка ще заръча на чедото си да върви по царски път, и сетне да не се страши ни от дявола, ни от смърт, и така ще го освободи от тая краста, която унищожавя достолепието човеческо. Страхът обожаваше змии, лви, тигри; страхът се поклоняваше съвременно на крокодила и на ихневмона, природен крокодилов неприятел. Страхът от елементите постави страшни богове: Нептуна, Ифеста, Ръмника, Перуна. Страхът прави човека по-долен от скот. Чудно нещо! Човек, испърво сторен от кал, а сетне от смръдлива материя, роден най-бедно от вси животни, подлежащ на безчислени беди, страсти, нужди, болести, окаяности, смърден през живот, смърден и в гробът — такво същество да има страх от мечти или от смърт, това е висока глупост, явно противуречие, крайно безумие. Нема никога да се причислим в расписът на народите, освен ако вси с радост и единоголасно поискаме да се уредим под царските препорци, и особито сега, когато царската милост чрез ферманът на първи март се излия над нас, и така да покажем истинна признателност на люб[имия] н[аш] ц[ар] и г[осподар] и общето отечество да ползуваме. А ние само с писма и викове како жаби искаме да покажем суха признателност към великодушният ни благодетел, а войничкото поприще ни се гледа смърт. Защо? Защото страхът от смърт ни е унищожил. Гледаш един юнак българин, млад, здрав и зелен, камен в ръце топи, и ти хватил игла, женско оръдие, и

вес ден шие за 100 пари. Окаяннико! Ти ли си за игла? Разбуди се, свести се, че има свет и вън от твоята колиба! О, нежни майки българки! Искоренете страхът от сърдцата на чадата си, или ограничете поне кръгът на действието му с този принцип, многож повторен: «Чадо, не страхувай се от нищо, освен от безчестие».⁴

Г. С. П.

ПЛАЧ КРОКОДИЛСКИЙ

Чуден гърчкий плач видехми в «Анатоликос астир», брой 983, под заглавие «Една сълза» и с подпис А. . . , и го преведохми ако не за друго, поне заради филологическата му стойност.

Той А. . . вседушно плаче и дума:

О, братие българи! Много злополучия ми минали на главата! Много сълзи съм пролил! Еще една сълза ми останана, и тая за вас я проливам щедро. Вес българския народ да приклони внимателно ухо, защото гърк плаче.

Дяволът подбуди някои от вашите да ходят във Франция! Тамо тий ся напоили с отровата на Волтеровата философия, и вам сега ви я представят за питие. Вседушно ви умолявам за доброто ваше, не следуйте наставленията на тий злочестиви. Страшен призрак (φάσμα) денъем и нощя ке ги последува и них, и чадата им, зачтото поведоха цел народ в пропасть и гибел душевна. Не знаете ли, че Папа афореса Волтера и всите философи, и всяка философия?

Ох, колко отците ви беха рахат (ῥυσοί) в нашите ръце, прости и здрави земледелци, благодарни на състоянието си, и приимаха растреперени от радости нашите благословения! А сега те како гледат от гробовете си, че ви се отклонихте от нихнийт път, тъжат и плачат, и костите им кърцат от негодование, и ви отправят от земята тези спасителни думи:

«О, чада недостойни! Ние орахми — вие читате: ние пиехми — вие филозофирате; ние почитахми гърци деспоти — вие не; ние им давахми пари — вие не. Зачто искате да знаете повече от нас? Недейте, чада! Званието ожълтва телата и губи душите. Не клаждайте в пъкъл души наши и свои!»

Така ви думат тие блажени души от гробовете си. А вие дължни сте да ги послушате. Прочее, моля вас, с каменье потълчите (λίθους ῥίψατε) дейците на Попро-

са — тие злочестиви и афоресани, тия пси, что лаят и не ме оставят да давя овци. Истина е, че аз не мога да ги потълча, но моля ви с тъпли сълзи сами да ги потълчите и волно да влезете в мандрата наша, и да ни дозволите да ся молим Богу за греховете ви и да ви държим във ветхата свята простотия, от която вие сте излезли, и то биде страшна политическа грешка.

О, братие! Другаж ви говорех със сопа, а сега ви говоря с отъщение ума (ἀδημονία ψυχῆς)² и душевна тъга (ταραχήν νόος). Моля, съжалете ме! Помилуйте ни! Что ке правим ми гърци без вас? Ако се отделите ви от мандрата ни, днес или утре ке се отделят и власите, и арнаутите. Сетне в кое море да се давим мие? Что става великата наша идея? (О, Самуил, Самуил, гърчка славо!³ Наследниците ти не биха достойни да извършат великите планове, да стопят българский народ, да го облагородят с гърчкото име, и да възкресят византийската империя!).

Едва аз с български пари се научих да пиша крокодилски сълзи, е сега многобройните ми чада да останат неучени, а вашите чада да се учат — е ли то право? Рекъл ли е Господ? Но това не е речено в каноните!

В мрачните времена имаште право да се отделявате от нас, но днес е век на светлината (да би уста останала!). Днес ся разискват великите въпроси за съединение на всите вери, даже и народности — въпроси, които днес или утре ке ся решат. Поне докле ся решат почакайте в святената ни мандра, зачтото святиите бежа гърци и по-великолепен е гърчкий благослов. Освен това в Арменопула нема писано да се делите от нас (Ах! Зачто сега не ми е възможно да ви говоря с вериги и зандани! О, злати времена на мракът! Невъзвратно ли минахте? О, Самоиле!³ Потъна ли планът?).

Когато църквата ви гнетеше, и гореше книгите ви, и ви клеветеше, и уморяваше учителите ви, имаште право да се оплаквате и не ся оплакахте. А сега, когато аз плача, уверен съм, че вси българи ке ме помилуют, зачтото един гърк е равен със сто милиони варвари, и когато гърк плаче, на плачът му трябва да се стресе и небо и земя; зачтото Бог сътвори гърка не от истий кал, како другите народи.

Смегчени от сълзите ми приидите в себе си и прибегнете в мандрата ни, и ще бъдете хвални и благополучни, и висторията аз ке запиша имената ви със злати писма.

КРИТИК И ПРЕВОДЧИК

Г-не, чул съм, че Омировата Илияда искаш да доведеш до половината на обемът и, и мнозина ти дават право: те казват, че у Омира има много страници, които и най-пламенните любители на поезията не ги четат, че развитието на книжнината не приема дотам велики книги, каквито приемаше Омировата епоха, че би било немала полза да се скрати Илиядата и да стане ръчна книга, че нямаме никаква полза от дългите и празни разговори, които съставляват половината Илияда, че всяк славянин ще чита с повече интерес наший, нежели всекой другий превод на Илиядата, че стиховете ви са лесни за чтение и за помнене, че в них се намира простотата на Омира, и плавността на народните песни, и искусството на художествените, че можеш да извличаш сълзи, че си доставил Ектора много по-интересно лице в превода, нежели в оригинала, че умел си да разшириш кръга на поетическите волности, че си удържал правилно слогуударение. . . с една дума че делото Ви ще направи епоха, както каза цариградското «Читалище».

— Явно, г-не, че намерението Ви е да критикувате.

— Да, слава Богу съм критик. Но имам ли чест да вида ваший нов превод на Илиядата?

— Всесърдечно, г-не: ето го цел. . .

— В песен А скращението е чрезмерно.

— Да, зачтото гневът и следствията му трябва да са бързи.

— Радвам се, че преводът Ви дише Омирова поезия; Вие что сте писали, е истото, Омировото. Но това не е Омир, елинский поет, но е Пърличев, българский поет.*

— Истина е, че не писах за елини.

— Добро. Но требвало би да превеждате верно: целта

* Вж четвъртата книжка (1871) на Браилското периодическо списание.

на Илиядата е да противупостави Запад противу Изток, Морето противу Сълнцето, Елинизмът противу варваризмът. Това като е тъй, требвало би, мисля, славянский преводчик да разшири тая идея и да внуши на сл. читателя мисълта да се счита и той како вмешан в Троянската война, и следователно да чита с интерес, и то по общето правило: «Всякой писател треба да пише по духа на народа си и на епохата си».

— Не. Никак. Както у Омира, така и у превода е представено за глупаво все что не е елинско.

— Не треба да изоставите ничто, нито да допълните ничто; инако ще дадете ръчки на всекой критик да Ви укори не зачтото преводът е лош или неполезен, но зачтото е неверен.

— За да не крескаме по пусто, първо определи ми что разумеваш с дума верност: верност по буква, или верност по духа?

— Но. . . двете.

— Двете верности не живеят заедно. Всекой има язык свой особен гений. Едната верност изключават другата. Например, първий стих на Илиядата, преведен буквално, става «Гнев възпевай, богино, Пилесова сина Ахила»; а преведен по духа верно, става «Пей ми, Музо, гнев нещастногрозний Ахилея, Пелеева сина». Во вторий превод са отхвърлени некои думи, които се намират у Омира, а пък са приети други думи, които не се намират у Омира; с все това първий превод е колко по-лесен, толко по-лош во сравнение с вторий, дето гръмкостта на звуковите и натрупаните гласни принуждават читателя да отваря устата.

— Но hiatus-ът е порок.

— Напротив. В епопея hiatus-ът е велика добродетел. Добрий поет во все може да подражае Омиру, но в hiatus-ът никой. Сега, коя верност предпочитате?

— Верността по духа. Но и так делото Ваше не е верно, зачтото е скращение.

— За то и скращение го наричам. Ако скращение е грех, прочее вси, что скратили Библията, са неверни преводчици. Тъй ли?

— И ние преведохме Землеописание Смирнова, и во превожданието си дозволихме да направим доста изменения: некъде допълнихме, а некъде изоставихме некои нечта. . .¹ Но пак да преправяме чуждата работа дотам, что-

то да излезе истинна наша, както го правят някои, това считаме за безчестност!*

— Никой не ще каже, че работата е твоя, защото сам ти казваш, че не е твоя. При том, вие сте направили доста изменения: сте скратили, сте приложили, но пак преправянето го считате за безчестност. Вие се биете сам по главата си како грешник раскаян, или по-добре да река, вие си исповедвате како грех това, что не е грех. Не знаая какво е преправянето ви; но ако то е полезно за народа, вие не сте безчестен. Зачто допълнихте, зачто изоставихте?

— За да стане преводът по-употребителен за народа, за когото се направи.

— Зачто прочее се каете како безчестен, ако целта ви е достигната? Ако ли не, страшно е да не се наречете смешен, не защото преправихте, но защото преправянето ви не е добро. Ми преводчиците не сме автори, но актьори: ако пеннето ни е хубаво, ще възхитиме зрителите; ако ли дурно, ще ги расхохотим. Но не обиждаме никого и немаме да се наречем безчестни, но само смешни.

— Но моля, под влияние на коя идея преведохте в такъв язык?

— Ето я: Една е славянската граматика, и ще настане време, когато едно общо наречие (употребено от учените) ще свързва всите славянски племена. Това може да е сън, но е и нужда велика. Тая е идеята, която ме подбуди да следвам, уверен, че други ще свършат това дело. Мие, гърцки възпитаници, не сме опитни в никое от славянските наречия и особено в българското, защото сме лишени от добър словарь. И пак за материя се принудих да взема Словарь Академии Наук, когото и прочтох всичкийт.

— Повервай ми, че не ще имаш спокойствие от критиката.

— Зачто?

— Зачто идеята ти е дързостна и предприятието ти е ново. Все, что е ново и дързко, възбужда ропот и гонение. А язык не се поправя веднаж. Такво нечто предприе и Дука² между гърците, но вси го осъдиха.

— Сравнението ти не е право: мие изгубихме само причастията, а гърците изгубили почти всичко. Некои учени ни съветуват да казвами *присърдце, увърз, хора, хорту-*

ват, достойник — вместо *усърдие, условие, чловеци, говорят, министр*. Но не ще приемем тия думи.

— Зачто?

— Зачто освен че са токмо местни, граматически не са ничто.

— Но како ще стане общо славянско наречие?

— Както стана едно общо от четирите елински и от десетте италиански. Прочее, и слепцу видно, че языкът ми не е, както казва Шишков,* въображаемый славяно-българский,³ но чистий безпримесен старобългарский, языкът на славянските просветители, очищен обаче от развращения солецизми, вмъкнати в него от нуждата да стане преводът им буквално верен.

— И так, решил си да употребяваш всичките падежи и причастия?

— Да. Ако ти, защото скратих, наричаш несправедливо преводът ми неверен, колко повече неверен би бил той, ако не бих употребил падежи и причастия, които са красота и сила на языците. Беранже нарича французский язык варварский, защото нема падежи. А българский язык ги имал, и ги има и днес; в Македония поне, където языкът е твърде развратен, в устата на народа слушни са всичките падежи — напр. злому търну зла копачка; тебе споменаха първин (-първим); на пъти, пол пъти и пр. А когато народът говорит граматически, длъжни ли са учените да пишат варварски? Освен това, можно ли е духът на Омировите стихове да се изобрази точно без всичките язычни преимъщества?

— Мислиш прочее, че г-да С., М., Н., Р., Н., Т и пр. са варварски писатели?

— Не ввождай ме во вражда с писателите. Те писаха просто нарочно, ради народна полза; мнозина от них насърдчиха и мене да пиша. Но те знаят, че народи, что не се подвизават за некая идея, каквато и да е, са съвсем мъртви. И тъй, вървих по стърмен, нагорен, опасен път не за материална полза, която ще бъде по-малко от ничтожна, но за една идея.

— Зачто никой от знаменитите любословци, ни русин, ни чех, не работил по тая идея?

— И я се чуда за то.

* Вж предговор на Землеописание Смирнова.

* Вж предговор на История Шишкова.

— Идеята за общо наречие ти е втълпена неизгладимо в мозъкът.

— Да. Както на балонистите идеята, че ще дойде време да пътуваме по въздуха.

— Но българският писател трябва да благодари българско ухо.

— Имаш празо; не казвам, че вси трябва да пишат по моему. Но изповедай, че и идеята, за която пиша, не е съвсем безплодна.

— И ти изповедай, че преводът ти е неверен.

— Я публично бех си изповедал: «Скратих; *indiguo quandoque bonus dormitat Homerus*». ⁴ Но и ти знаеш, че скращение не е неверност. . . Ако ти си превел точно Илиадата и искаш да я издадеш, ⁵ дам ти първенство.

— Но защо да скратиш? Не уважава ли тента Омирова?

— Омир е безстрастен в блаженството си. Ако и в Илиадата почти всекога дума «Зевс» значит «Омир», обаче той не е непогрешим. Той не се обижда ни от лоши преводи. Той е сълнце, което не се помрачава от петна. Той не пита точен ли е, но полезен ли е преводът. Той стои пред престола на щедраго Бога, който за народна полза изменява и вечните си съвети. Знаете как преведе Флориян Дон Кихота: знаете, че и други скратили Омира. Между всичките лоши преводи (всички бо лоши са) нека се приложи още един. Такъв и толкави са красотите на Илиада, чтото трябва да станат и ще станат безбройни на нея преводи. Трѣбваше ли за хатър на педантите да преведа точно всите праздни разговори, които и най-страстните любители на поезията не ги читат? Я мисля, че не. У Омира Екава посреща Ектора безстрашнаго така: «Чудо, что си оставил битвата и ми си дошъл?» ⁶ Това не е ли противно на природата? Природно ли е Андромаха с пълна уста да произносит пред съпруга си Ектора името на несмиримий им враг Ахила и да разказва как Ахил въстържествувал над родителите ѝ и над братията ѝ? ⁷ — как да не би не чул никога до той час Ектор историята им? Елен не можеше ли да пратит простаго войника во Троя да нарѣча жѣртва на Атина, за да спасе града от силата Диомидова, но праща Ектора, ⁸ едничкият управител на всичката война? Астеропей немаше ли друга работа, освен да напрега силите си, за да изтрѣгне от брега Ахилото копие, когато Ахил со гола сабя стои над

главата му? ⁹ Псуванията на Елена против все, что е варварско, са толкова нагли и явни, чтото мнозина от учениците не верват в истинното значение на речите ѝ, и даже и криво ги тълкуват. Агамемнон, възхищен от юначеството на Тевкра, го въодушевява тако: «Стреляй так и прослави отца, който те възпитал, ако и да му беше ти син незаконен (*vòlōv ïðv êbvtα*). ¹⁰ Днес простено ли е това? Изражения, в Омировий век силни, днес не са приети: другий век, други нрави. Омир оприличава ироите не тъкмо с левови и барсови, но и с вепри, и с мухи, и с осли. Днес такви матафори могат да огрозят цела книга от най-приятните. Но за хатър на критиката ми преведохме колкото можно по-верно.

— Но защо не представихте Ектора толкова глупав, колкото е представен у Омира?

— Коя полза от глупости? Не стигат ли гореречените и много подобни им глупости? С глупостите Екторови делото ми не ще станеше по-добро, но по-лошо. Освен това, не е ли истина, че християнизмът цени по-високо мъченичеството Екторово, нежели славата Ахилова? Защо, прочее, да го представя глупав? Но не е ни природно силний телом Ектор да е слаб умом, както и слабий телом Полидамант да е здрав умом.

— Каталогът на корабите съвсем си го изоставил.

— Да; но между безполезните стихови, что го съставят, избрал съм някои си по-достоабежителни и съм ги положил на други места, където намирах за прилично. Тако съм правил и всегде, където беше нужда за скращение.

— Вещественно не ще се възползвате.

— Ако. Но защо?

— Защото едва учителите могли би да разумеят то, что пишете.

— Как това? Тъмно ли е делото ми?

— Не, то е ясно: но употребявате думи стари, не всекому достъпни.

— Я мисля, че тъмността не зависи от думи, но от несмислени мисли или прекалени изражения. А как ще докажеш, че преводът ми е тъмен? И му представих Илиадата, и почна да чете:

Пей ми, Музо, гнев несчастно-грозний
Ахилея, Пелеева сина,
Кой Данайцѣм много бед устроил,
В ад низринал много душ юначних,
Плот их сделал псов и птиц играньем;
Зевсова ся воля свършала.¹¹

Шест стихове! Шест ли са и в оригинала?

- Пят.
- Прочее, 85 слога на оригинала отдах си ги с 60 слога.
- Можно ли е 17-сложний стих да възпроизведеш с 10-сложний? Това не е ли святотатство?
- Не, но искусство. Българете по-лесно читат 10-сложний стих. Но въпросът е дали намираш тъмнота в превода?
- Да.
- Коя?
- Дума «плот» не я разбира всекой.
- Нека пита!
- Дума «сделал» е руска.
- Не. Тя е общославянска.
- Но силата на падежите кой ще изясни на читателя?
- Една кратка моя граматика.¹²
- Ти не знаеш, колко наши писатели потърсили у народа подпора и не я нашли.
- Не обезсърдявайте ме; решението ми е твърдо.
- Си узнал ли търнието на писателското поприще?
- Да.
- Знаеш ли свирепостта на непросвещенната българска критика?
- Да; знаей, че тая удавила много таленти още в първий им цвет.
- Всекой свободен превод, колкото добър и да е, дава много ръчки на критиката. Най-първо в превода Ви гледам някои места, които си разумел инако, а не както други преводчици.
- Ако. Това е новост и привлича читатели.
- Защо не употребихте членът?
- Не ми требаше.
- Защо употребявате древните окончания — *ааго*, *-ууму*?
- Като бех принуден от уважение към строгата гра-

матика да употребявам *А* и *Ж* вместо *У* и *Ю*, които са по-звучни и несравнено по-сгодни за епопея, не намерих никакво по-сгодно от окончания *-ааго*, *-ууму* средство за подражание на неподражаемата подражателна армония Омирова, удивителний плод на граматически престъпления, напр. *бурнууму мужу*.

— Защо казваш *я* вместо *аз*?

— Това *-з* е приставка, както се види и у другите местоимения; а *я* е дума обща у славяните, и в Македония се слуша *я*.

— Но понеже *-з* е приставка, тогава требало би да приемем *а-аз*, а не *я-аз*.

— Не, *г-не*; зачтото по общий закон на произношение-то всяка дума и всяк слог, что започва от гласна, приема едно *і* пред гласната. Напр. *его*, *ѣгъл*, *ѣдица*, *ѣгула* се произнасят *йего*, *йѣгъл*...

— Понеже употребяваш *нань-на него*, требало би да употребиш и *и* вместо *его*.

— Но тогава языкът би имал три *и*, равни по произношение, а разни по значението: именно едно *и-и* съйъз, друго *и-его*, трето *и-ей-ней*.

— Защо употребяваш *я* вместо *е*, напр. *меня* вместо *мене*?

— Ако пишем *е* вместо *я*, то треба да пишем... [в ръкописа стои нечетлива дума] и *жеден*, и *молет* (*молят*) и пр., както се произнасят в Македония.

— Защо употребяваш причастие вместо преминало време — напр. *молил* вместо *моли*?

— Зачтото преминалото време «*моли*» е съмнително и може да се вземе за повелително; и ето причината, ради която и народната ни поезия посветила това употребление, и казва: «Попленил ми Скенд. Овче поле Битолско». Имаш друго за критикувание?

— Не. Отговаряте преизобилно на всяк въпрос.

— Сега брой ми... [в ръкописа листът е скъсан] спомоществование; а *я*, когато ще издаваш твой превод, ще ти броя... [скъсано]. Преводът ми на Илиадата заедно с кратката граматика стр. ... [скъсано].

— Немам нужда от превода Ви.

— Знаей, че читате... [скъсано], но треба да се помага на книжнината.

— От мене не ча[кайте] помощ, но строги и вечни критикувания.

— Бог да Ви е на помощ!

СЛОВО НА СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЯ

In nova lingua gloriatur nomen Domini nostri, т. е. нека се славят името божие на нов язык. Досега божиего име се славеше само в гръцки и латински, а сега се славят в третия язык — славянски язык, язык звучен, богат и свящ.

И така папа Адриан II, по промислу Божию освяти славянски превод и славянски язык.

Да свием, да свием втори венец на кротостта им. Св. св. Кирил и Методий сами не грешеа, а на грешните опрощаваха — според примерът на Исуса Христа, който каза: «Не дойдох да покана праведниците, но грешниците на покаяние.² Нямат нужда от лекар здравите, но болните.³ Елате, елате при мене да видите колко съм кротък и смирен. Елате да видите колко благ е яремът мой и колко е лесен товарът мой».⁴

Со таква кротост тие извършиха великото дело: покръстиха милиони души.

Девоите да свият още един венец, третия венец — на трудолюбието им. Св. св. Кирил и Методий вчас като отслужеха св. литургия, вчас тръгваха на училище да учат дечинята. От великите им трудови нхнийот сън беше малък и кратък. Тие още от полунощ ся разбуждаха, за да превоздат св. писание. От великите им трудови тие изгубиха здравето си. Но ако и да беа болни, все и така тие пак се трудеа, неуморно се трудеа, докле извършиха великото дело, което не би могли да извършат ни царие, ни императори, ни самите може би Христови апостоли: ни един от апостолите не покръсти толкова души, колкото св. св. Кирил и Методий.

Но, ке ми каже некой, оти в това велико дело им помогнаха чудесата, что правеха. Не! Тако ми св. св. Кирила и Методия, тако ми име божие, не им помогнаха только чудесата, колкото им помогна поведението. Чудеса може да направи и дяволът. Но св. св. Кирил и Методий се прославиха заради кротост, заради смирение, заради

трудолюбие, заради любов, която е майка на всичките добродетели.

Но кой оратор, какъв панегирик може достойно и прилично да похвали св. св. Кирил и Методия? Най-голема за них похвала е, оти папа, денешният папа римски,⁵ като оцени мъките и трудовите им, като оцени величината на делата им, ги нарече равноапостоли, и издаде заповед, писмена заповед, строго повеление по всичкото си паство да празнуват всички денят на св. св. Кирил и Методия.

И така, днеска целий славянски род празнуват великиот празник, и го празнуват много по-тържествено от нас; го празнуват во храмове много по-великолепни от нашиот; во храмове преисполнени со народ много по-многочислен от нашиот. Нашиот празник е скромн, смирен, незвучен, скутан.

Благодарение Вам, мили мои колеги, что оставихте татковината си и дойдохте да послужите на нашата татковина, или по-добре да кажа, на татковината на св. св. Кирил и Методия, и да празнувате в самия Солун празникот на Солунските святии. Колкото и да е скромн празникот наш, става по-весел со Вас и чрез Вас. Ви, украшение праздника, доставихте нам райско благолепие и в училищата, и во църквата на св. св. Кирила и Методия. Оскудело нам мудрих мужей число.⁶ Майка Македония много е ослабнала. Откако породила великаго Александра, откако породила св. св. Кирила и Методия, оттога майка Македония лежи на леглото си ужасно изнеможена, совършено примрела. Майка, что родила великаго сина, надали ке може да роди и друге. Затова только редки са на светот великите мъжи. Цели просветени държави, во течение на 50 години, едва могат да произведат един велик мъж. Сърдечно благодарение Вам, мили мои соотрудници, что дойдохте да целувате святата земя, дето стъпнали нозете на св. св. Кирила и Методия. Нито нужда имаше от нашето благодарение. Доволно сте наградени от самата си съвест. Даже и блаженство е вселено во сърдцата Ваши, дето служите на Кириловото отечество. Иденъето Ваше во Солун надали е по-долно от поклонение на Божий гроб. . .

Но какво казах аз? Грехих! Простете ме. Хула е да каже човек, оти Македония не може да ражда велики мъжи. Напротив, Македония е плодородна и неисчърпаемо

благочадна. Колко са хубави цветята нейзини, колко са хубави дърветата нейзини, толко са хубави и чедата нейзини: и хубави, и пъргави, и остроумни. Каква е силата на растителността, таква е силата и на жителите. Благодарение Вам, колеги, Македония има да произведе звездоподобни младенци. Пак благодарение Вам, Вие ке бъдете повиватели на младенците на Македония; повиватели благодушни, благооки, симпатически, благомислящи. За новородените младенци на Македония Вашата радост ке бъде равна на радостта на майката, что ги родила. Защото повивате, о, Вие, уважаеми и святи земеделци на плодовитата Македонска земя. От Вас се очакват много плодове, пленително-цветни, великолепно-блистателни плодове. От височината на небесата со благодно око на Вас гледат св. св. Кирил и Методий; Ви гледат и Ви благославят. Особено благодарение на правителственото покровителство Солунската българска гимназия има да произведе още много Кириловци и Методиевци, които ке бъдат светили на училищата ни, ке бъдат благолепие на църквите ни, ке бъдат стълпци на верата, и ке прославят Македонското име. Амин!

Память праведника съ похвалами.¹

Какви венци приличат на св. Климента? С кои похвални песни можем да почетем св. Климента? Кой язык може да изскаже великите трудове на св. Климента? Риториката? Ако и да стигне до най-високата степен на съвършенството си, тъй чтото да дига камени и дървя, не ке може никога да го похвали достойно и както му прилича. Чудесата на св. Климента са дело, а словата наши са сенка. Чудесата на св. Климента се слушат, се виждат, се пишат; а словата наши ветър ги вее. Чудесата на св. Климента са тело, а словата наши са слабо и тъмно изображение на телото. Чудесата на св. Климента звучат по четирите стърни на светът, а словата наши са ограничени от четири зидои. Надали ке чуete мой слабый глас! Не оти св. Климент има нужда от похвали; не оти може некой да го достойно похвали; но длъжни сме да го хвалим како можем и колко допуска времето и местото. Добрината трябва да я славят и преклонени старци, и младенци что цицат. «Изъ устъ младенецъ и ссущихъ совершилъ еси хвалу».² Добродетелните мъжи са образи божии на земята. Когато се славят името на светиите, тогава се славят и името на самого Бога; тогава и частната добрина се укрепява, а лошината губи държавата си.

Ох! Колко съм радостен, оти ката година със сърдце празнуваме св. Климента! Оти и во радости, и во жалби в устите ваши звучи името св. Климент и пак свети Климент! Св. Климент отбран божий съд; отбран мегию вси-те святи, что аресале на Бога; святий Климент — Охридский святител, който с пост и с труд извърши велики подвизи; святи Климент, който довърши преводът на священите писания, които св. св. Кирил и Методий не довършиха; святи Климент — високоучен и свят писател; святи Климент, който каза: «В Охрид да стане светло», и стана светло. Защото по-напред бехме во страшен мрак и тъмнина; святи Климент — безсонно неуморен писател; свя-

ти Климент — необорим проповедник на святата Христова вера; свети Климент — пречестен кръстител на безбройни български души; свети Климент — изумително чудесен светец, който разпърсна мракът на идолопоклонството; свети Климент — всемирни учител, како да не беше от земява; како да беше пратен отнебо, за да прогласи словото божие; свети Климент, който с тръбата си огласи земята, утвърди царството божие и опрета дявола в най-гълбоките места на геената; св. Климент — стълп и дирек на православната църква; св. Климент — несравнено богомъдър и плодовит чудотворец; свети Климент — светозарно сълнце за славяните; св. Климент — безсмъртно блаженный, който покри небето със славата си; св. Климент, който нанебо е равен с дванадесетте свети апостоли; св. Климент, който стои надесно от Исуса Христа, който чрез него най-ясно доказва, че словото е Бог; и пак, и пак да кажем, че слово е Бог.

Въобще не можеме да намерим думи и мисли, с които да похвалиме святаго Климента както трябва. При том и обстоятелствата не ни допускат да продължаваме.

Но за да оцените по-добро светецът, когото празнуваме, трябва да си припомним какви беха нашите дедове, когато се учеха по св. Климентовите книги, писани во наш език, а после какви станаха, кога захватиха да се учат по чуждий език. Пред девет векове в Охрид беше страшен мрак. Дойде св. Климент с книгите си, захвати да учи, и вчас мракът липса и стана светлина. После ни покориха гърците под властта си, изгориха българските книги колко можеха и колко наидоха, и ни казаха: Учете сега гърцки. Тогава дедовете наши сакаха-некеха, захванаха от Алфа да си учат по гърцки. Что стана? Вчас светлината липса и мракът пак поплати и се воцари. Какъв мрак! Пърст пред око не се гледаше. Почти никой българин не можеше ничто да се научи. Даже и се срамахме да се наречеме българи; зачтото името ни беше излегло лошо. Ни викаха *χοιδοκέφαλοι*, «дебелоглави». Че кой човек в целия свет може да напредне малу-многоу с чуждий език?

Най-после с помощта на Бога и на св. Климента се разбудихте, испъдихте чуждий език, и заповедахте на децата си да се учат по майчин език. Това чудо како стана? Вие сами знаете: то стана със страшни жертви и харджои, със жалби, сълзи и плачои, с хапсани, пранги и истинтаци. За народно добро богати куки осиромашеха.

Всичко това зашто стана? То стана за любовта на святаго Климента и на книгите му.

Сега кажете мили мои братя: вашето ли учение по чуждий език беше по-добро? Въпросът е важен и трябва отговор. Простете ми да ви кажа, че ние бехме папагали, а чедата наши станаха славеи. Както и да е, прогледнахме малко с едно око. А ако имаме любов и съгласие, нашите очи ке гледат как очи соколови.

Можехм ли ние да направим това чудо? — Не!

Кой го направи? — Го направи свети Климент.

Кажете вечная му памет!

[ВСТЪПИТЕЛНА РЕЧ ПРЕД УЧЕНИЦИТЕ ОТ АПРИЛОВСКАТА ГИМНАЗИЯ]

Събеседници

Дойдохми при вас не за да познаете лицата ни, но за да ви споминами често за страданията на изгубените ви братия; дойдохми да ви споминами неописаните им тегла и мъченичества; дойдохми да ви споминами често да управляйте мислите си към страдалците свои единородци; дойдохми да ви спомнями окаянството им и да ви трогнем сърдцата.

Колкото за ученическите длъжности, ще ви ги споминат по-добро от нас Нихно Мъдрословесие другите професори, на които имами честта да сме сътрудници.

Питах мнозина в кое место на България се намира учебно заведение с многобройни ученици, за да им проповедам мъки и тъги македонски и тракийски, и всички ми казаха, че такова училище се намира в Габрово. Това, что и сам знаех, и стоустата мълва всекога и всекъде гласила и гласи. И так, с радост дойдох да бъда помощник на знаменитите професори на тази славна гимназия и заедно с них да ви проповедам.

Помните прочее, че майка България е в окаяно състояние; помните, че майка България е раскъсана на пет части. Когато всички народности се съединяват, България биде разединена. Никога история не забележила толкова неправда. Майка България, като претърпе зверски ярем в разстояние на пет векове, днес тя плаче изгубените си чада Македония и Тракия. Тя плаче за плодородната Добруджа; тя плаче за Пирот, люлка на искусствата. Не забравяйте никога, че Австрия подари Пирот на сърбите, нарочно за да посее между славяните распри, раздори, борби, тъй чтото Австрия да гледа и да се радва. Не забравяйте никога, че майка България е разплакана, че има разрешени, растрепани косите си от тъги и жалости. Не забравяйте никога, че имате свещена длъжност, като се развиете умом и телом, да притечете на помощ майце си, да отриете нейните сълзи, да утешите скръбта ѝ, да замените чърните ѝ дрехи с бели и весели, да турите на

главата ѝ венец. Тя си има венец, но да ѝ турите и другий от цветя, които растът в Македония; да турите на ръката ѝ онзи драгоценний пръстен, что се намира в Тракия, чуден по красотата си, светъл како сълнце — пръстен, когото завижда всичкий свет.

Ох! Безбройни учени българе жертвовали са живот и имот за майка България. Следуйте примерът им. Да би дал Бог, чтото в кратко време да ви видя развити умом и телом, да бъдете предводители на народа. въоружени с нравствено и веществено оръжие, сами распалени, сами безстрашни, и други да насърдчавате; зачтото страхът е най-силний враг на човеческото благосъстояние. Страхът прави човека низък, когато безстрашието го възвишава.

Страхът прави човека смъртен. . . Бог не ни стори да умрем как скотове, но след смъртта да станем безсмъртни. Вишний Бог да углади пътът към Тракия и Македония, да ви сподоби да распърснете враговете си как прах, да стъпвате на змии и скорпии, да освободите братята си, да се върнете с победни венци на главите си, да утешите расплакана майка България, да прославите благочестивий наш княз, и да станете безсмъртни на земи и на небеси. Амин!

Братия българе! Знаете ли, що страдат братията ви македонците? Дали знаете какъв огън гори на главите им, огън распален от разни пропаганди? Истина, във вестниците български ся издава по некой глас из Македония, но те, чини ми ся, твърде са слаби, защото почти сми удушени от вси страни, та едва ли ся слушат гласовете ни до вас.

Еднож за всегда, братия, послушайте гласа ни. Македония ся намира в опасност от пропагандите. Кърстосват я самите катигите (професори) и консули и директори от Гърция, крстосват я сръбски учителие и учителки, кърстосват Македония и протестанти. Всите тия обещаваат и подаряват учители, учителки, пари и книги, даже и училища. Ето няколко от извършените дела на тези пропаганди.

В Охрид са подарили една учителка и 2-ца учители елински, се вели, с 160 л. т. заплата, с все кирията на училището им. При той подарок на съвсем малко ученици мъжки и женски — до 30 българчета, които със слепо упорство на родителите им ся гърчолят, сам г-дин Пападопуло, катигитис в Атина, и един консул елин дойдоха в Охрид на половината на този месец, и откако разгледаха, че за ничтожна сума ученици дават такъв подарок, те г-да отидоха при мухтарът на долнята Влашка махала (то би по внушение на гърчолегите) и му рекоха: «Ето, ще ви подарим един елински учител и един певец за на църквата ви; ти само стани добър да ни предадеш мухюрът махаленский». Мухтарът г-н Тирче, родом ромън, понеже желае да си живее с честта, им каза: «Това аз не възпримам; а ако искате вий дадите нещо милостиня за сиромашките и сиротинските дечиня». Тога те милостиви и просветители г-да, като не сполучиха желаемото си, ся оттеглиха без да дадат ни цървена пара милостиня.

Охридските власи, г-да читатели, са достойни за похвала, защото са правдолюбиви. Те с българите си живеят като братя.

В Охрид преди неколко мес. дойдоха една учителка и 2-ица учители сръбски, но ги пратиха назад със същият преносник. Също дойдоха и 3-ца протестанти с един българин от Самоков; те, според както сами казуваха, търгнале из Панагюрище и дошли в Охрид. Тези г-да нищо друго не сториха, само неколко брошури оставиха, като: «Истинни поклонници», «Калугерство», «За постът» и пр., а те (брошурите) ги гълтна огньт.* В Ресен има елинска учителка; в Битоля — здрава гимназия; във Воден, пътници казват, елински силлогос; в Серес — Македонифилекпедевтикос силлогос с учителски събрания. В Кичево, Лазарополе (Дебърско) и в Дебър има сръбски учители и учителки, в манастирът Кичевский, Крушево и в Боровец (Охридско) има по един сръбски учител. Що търсят по тия места тези учители? Или в Сърбия са ся всички вече просветили, та нема кому да учителствуват? Но ний знаем противното, и едва ли бихми повервали, че те са попълнили татковината ни за наше добро. Като не можем обаче да надвием на тая сган от пропаганди, ний ся провиквами към ония, които милеят за нас, и молим да ни чуят. Братие българе! Ето как от вси стърни са обстъпили наша Македония чуждите пропаганди; и не е ли това защото немами добри и народни пастири? Гърците съставляват силлози в чужди епархии; те викат, че българете били свързани с не знам кого. Гърците ся чудат как да усвоят български цели епархии с все имотът им, но те пак викат и ризите си дерат, че българете грабили църкви и училища. А как човек или народ може да граби своето, което всекога е било и е в ръцете му?

Вий, братие българе, които сте добили вера и просвещение из Македония, слушате ли как пропагандите помагат на македонците? А колко повече би било уместно да помага брат брату си!

Може некой да мисли, че в Охрид ся поддържава едно девическо училище с 3000 гроша от Н. Високородолюбие г-на Н. М. Тошкова, та нема нужда за помощ. Истина, той подарък би причина за отварянието, и дохожда до 2—3 години, обаче от три години до днес подарокът е спрен

* Те г-да протестантите в Битоля ся вгвездиле за да учителствуват уж.

Братия българе! Знаете ли, що страдат братията ви македонците? Дали знаете какъв огън гори на главите им, огън распален от разни пропаганди? Истина, във вестниците български ся издава по некой глас из Македония, но те, чини ми ся, твърде са слаби, защото почти сми удушени от вси страни, та едва ли ся слушат гласовете ни до вас.

Еднож за всегда, братия, послушайте гласа ни. Македония ся намира в опасност от пропагандите. Кърстосват я самите катигите (професори) и консули и директори от Гърция, крстосват я сръбски учителие и учителки, кърстосват Македония и протестанти. Всите тия обещаваат и подаряват учители, учителки, пари и книги, даже и училища. Ето неколко от извършените дела на тези пропаганди.

В Охрид са подарили една учителка и 2-ца учители елински, се вели, с 160 л. т. заплата, с все кирията на училището им. При той подарок на съвсем малко ученици мъжки и женски — до 30 българчета, които със слепо упорство на родителите им ся гърчолят, сам г-дин Пападопуло, катигитис в Атина, и един консул елин дойдоха в Охрид на половината на този месец, и откако разгледаха, че за ничтожна сума ученици дават такъв подарок, те г-да отидоха при мухтарът на долната Влашка махала (то би по внушение на гърчолегите) и му рекоха: «Ето, ще ви подарим един елински учител и един певец за на църквата ви; ти само стани добър да ни предадеш мухюрът махаленский». Мухтарът г-н Тирче, родом ромън, понеже желае да си живее с честта, им каза: «Това аз не възпримам; а ако искате вий дадите нещо милостивия за сиромашките и сиротинските дечиня». Тога те милостиви и просветители г-да, като не сполучиха желаемото си, ся оттеглиха без да дадат ни цървена пара милостиня.

Охридските власи, г-да читатели, са достойни за похвала, защото са правдолюбиви. Те с българите си живеят като братя.

В Охрид преди неколко мес. дойдоха една учителка и 2-ица учители сръбски, но ги пратиха назад със същият преносник. Също дойдоха и 3-ца протестанти с един българин от Самоков; те, според както сами казуваха, търгнале из Панагюрище и дошли в Охрид. Тези г-да нищо друго не сториха, само неколко брошури оставиха, като: «Истинни поклонници», «Калугерство», «За постът» и пр., а те (брошурите) ги гълтна огньт.* В Ресен има елинска учителка; в Битоля — здрава гимназия; във Воден, пътници казват, елински силлогос; в Серес — Македонофилекпедевтикос силлогос с учителски събрания. В Кичево, Лазарополе (Дебърско) и в Дебър има сръбски учители и учителки, в манастирът Кичевский, Крушево и в Боровец (Охридско) има по един сръбски учител. Що търсят по тия места тези учители? Или в Сърбия са ся всички вече просветили, та нема кому да учителствуват? Но ний знаем противното, и едва ли бихми повервали, че те са попълнили татковината ни за наше добро. Като не можем обаче да надвием на тая сган от пропаганди, ний ся провиквами към ония, които милеят за нас, и молим да ни чуят. Братие българе! Ето как от вси стърни са обстъпили наша Македония чуждите пропаганди; и не е ли това защото немами добри и народни пастири? Гърците съставляват силлози в чужди епархии; те викат, че българете били свързани с не знам кого. Гърците ся чудат как да усвоят български цели епархии с все имотът им, но те пак викат и ризите си дерат, че българете грабили църкви и училища. А как човек или народ може да граби своето, което всекога е било и е в ръцете му?

Вий, братие българе, които сте добили вера и просвещение из Македония, слушате ли как пропагандите помагат на македонците? А колко повече би било уместно да помага брат брату си!

Може некой да мисли, че в Охрид ся поддържа едно девическо училище с 3000 гроша от Н. Високородолюбие г-на Н. М. Тошкова, та нема нужда за помощ. Истина, той подарък би причина за отварянието, и дохожда до 2—3 години, обаче от три години до днес подарокът е спрен

* Те г-да протестантите в Битоля ся вгнездили за да учителствуват уж.

и не дохожда. Но г-да охридчаните висока признателност имат на Н. Високородолюбие г-на Н. М. Тошкова, защото даде причина за да ся отвори и в Охрид девическо училище, при все че то училище от началото му та до днес иждивява на год. горе от 60 л. т. И вий, братия македонци, отблъснете от гърба си вси пропаганди, защото те не мислят да ни просветят, но пред царя ни сакат да ни посрамят. Наший цар Н. И. В. С. А. Азиз ни дал свобода със свой труд и пот да ся просвещаваме, а това носи нам чест и похвала. Надевайте ся на помощта на братията си, но и вий не стойте со скърстени ръце. Обикнете искрено своето и далеч от вас отпъдете чуждото.

МЕЧТА НА ЕДИН СТАРЕЦ

Като чух за свещеното ви предприятие, не могах да удържа гръмко едно възклицание: Вървим напред! Ежечасни са горещите ми молитви за успех на делото ви; но не ги пиша, да не некой каже: «и. . . е многоглаголив».

Канението ви да участвувам в издаването на в. «Балкан», колкото и да беше скокотливо за мене, дълго време обаче се борих с волята си: да приема ли или не? Слабите ми сили не отговарят на горещата ми ревност. Лишен от всекакъв български словарь, оригинален по язика, стародревен по правописанието, почти свършено лишен от периодически списания, незнаком с течението на работите, несвободен да посетя селата, дето бих намерил богат за книжнината материал, естествено слаб телом, а още повече ослабел от дългогодишното и безплодно елинско учение, от денонощни трудове, от съдилищни прения с несвещени свещеноначалници,¹ от ужасни тъмници, от тежестта на годините и на веригите, огорчен от груба критика,² изнурен от разваления въздух на зле съградени и зле поддържани училища, а при това презадоволен от учителската си плата, грижен за напредъка на 117 ученика,³ зает по пет часа на ден от занятието си — занятие, по моему, много по-сериозно от всяко друго (само един добър свещеник, просвещен от св. духа, може да се сравни с учителя по полезността на званието си), имах право, или по-добре да кажа, дължен бех да се отрека.

Наистина, първото изявление на волята ми беше едно твърдо, непреложно, свободно от всякакво колебание решение да не приема позива. Но, според Омира, друг дух ме препна: българският гений ми се представи. Взорът му беше смутен, печален.

— Дух мой! Посещението твое ме ужасява, разтреперила; биенията на сърдцето ми стават чести, недугави; креч овладева нервите ми и мишците ми. Зная, че си дошъл да ми наложиш нещо. Но защо си се така погрубил, нахмурил? Дали некако разгневил съм те? Каква ли дълж-

ност не съм изпълнил? В какво ли можеш да ме прокудиш? Колко ласкателно ти ми се представи в Атина, когато пред университета минаха к вечеру костурските работници и си се разговаряха по матерния, по свещения, по българския език. Помниш, како студентите, като чуха българския език, презреха говора и говорителите, и казаха: «Ето минуват воловете». Тога колко ласкаво ти ме потрепа по плещите и ми каза: «Отмъсти им! Отмъсти им за Костур и за целия български народ! Помниш, че с тебе заедно беше и оний крилатий и величествений тръбач,⁴ когото сега не ми представяш, защото знаеш, че той нема вече за мене никаква очарователност. И аз, с упование на младостта си, бех ти всесърдечно послушен, оставих богатата си сгоденица Панахия⁵ и себе целого тебе предадох, и с помощта твоя отвърнах им, поразих ги как едного мъжа.⁶ Остави ме да говоря и не хмури се. Зная, че крастава е хвалбата; но тя е свойство на старостта и на всекоя слабост. А ти, мой дух, тако ти вишняго, който те пратил, не ли повече от мене се израдва и в награда на жертвата ми венец от неземни цветя положил си на главата ми? Не ли ти, проведен от благородните юноши, съставляюща тогашното българско цариградско Читалище, ми връчи писмо изявително на сърдечните им благодарения,⁷ дето в чуждо племе аз не заборавах майка си, ако и да бех от младости възпитан в език нейзи съвършено незнаком? Помня аз колко тога ходът твой беше личен, колко челото ти беше величествено, очите твои какъв блеск издаваха, а говорът твой колко сановит!

— «Приими благодаренията на целий български народ и бди във веки благословен, мой верний! Не си ме заборавил, нема да те заборава; ще разглася името твое на далечни страни, ще пронеса мълва, пред която има да трепне от радости всекое славянско сърдце» — и съвременно кивна на оновова крилатия, веселия и пленителния под девическия образ призрак, който, облечен в светла как сълнце дреха, в левицата си държеше венец, а в десницата — дълга тръба. И призрактъ, незабавно послушен, затръби звубно, оглушително. «В гърцката столица се прослави българското име.»

Такъв ти бил си некога към мене; а сега защо тъй мрачен? Помниш ли, когато «Дунавский лебед» гръмко извести в Атина смъртта на братия Миладинови,⁸ колко решително аз оставих там всичкото украшение на живота си

и търгнах за в отечеството си да му служа даром, да умирам заедно с умирающите си съграждани, да им покажа правия път към напредъка, да изкореня елинския език от църкви и училища, след четири века на варваризъм да въдворя изново звучния славянизъм, и за народния напредък и отмъщение за смъртта на учителите си да претърпя неискказани мъки? Не ли сам ти беше, що ме подканяше на таки жертви и подвиги? Отде сега ти толкова гневен? Защо си нахмурен?

И духът звучно и сърдито ми отговори:

— Как да не бъда нахмурен? Какъв българин си ти, когато за гърците си списал непрезрени списания, а за еднородците си ни един ред? Ако би да си бил и от Матусалей⁹ по-стар, и от Терсита¹⁰ по-слаб, и от Гладстона по-занят, и от Раковски по-оригинален, и от Бисмарка по-критикуван, ако би си живеял и в Африканските пустини, лишен от всекое сношение с человеческия род, ако би да си бил уверен, че критиката ще огорчи живота ти, ще те убие — дължен си да представиш българскому народу каквото и да твое творение.

Тъй каза духът с громък глас и укорителен тон; а аз вироглаво му отговорих:

— Аз не писах за гърците, освен по твоя заповед. Същият, който ми наложил едно дело, може ли да ме кори за извършването му? Ти знаеш причините, ради които отдавна не съм писал по български. Ако тия не стигат да те убедят, явно е, че ти си неносен мой тиран и че си сбеснел от слепата ми послушност. Ако ти си се опитал да ме уплашиш, зле си излъган: не се плаши, който дванадесет пъти се борил със смъртта, и то по твоя заповед. Немам причина да се боя ни от тебе, ни от светните, ни от самаго бога. Изпълнил съм, чини ми се, всичките си дължности към бога, към господаря и към народа; а сега желая да си се поуспокоя. Щеш ли да ме заставиш на старости да грача като гарван, когато на младости съм пеял хубавичко?¹¹ Сега ти скимнало да бъдеш неотлъчен от мене и да ме вълнуваш с части посещения, мой мъчителю! А когато аз ради късогледнието си не можех да добия нигде приятел; когато вървех по пътя сгърбен, без да внимавам никак на личностите, що минуват; когато знаменити мъже минуваха пред мене и недоумеваха, защо аз в земята гледам и никого не приветствувам — тога где беше ти да ми доставиш поне очила? Но да почнем отна-

чало. Когато аз след трегодишно учителствование добих 1200 гроша и с них още маловръстен и неопитен се готвих да търгна за в Атина да се уча на Омира и Иродота, де беше ти? Как тогава не ми се яви да ме отбиеш от тоя път и да ми посочиш Киев или Прага? Как сега ме нудиш да пиша по български, когато не си ми доставил ни един, поне един български словарь?

— Отличните мъже, които те удостоиха да им бъдеш сътрудник, и много други достойни синове на младата България чрез списанията си ще произведат словарь. От вас зависи това; чуеш ли?

— Чуя.

— Следователно дей, пиши.

— Ми омръзна пишенето, откогато три мои статии по пътя се изгубиха.

— Отсега нема да се губят.

— Не знаеш ли ти, че ако дързна да пройда селата, за да събера материал, ненаситний албанец ще ме отведе как пленник по горите и ще ми търси триста лири откуп?

— Не иди по селата: пиши каквото ти скимне. Твой материал искам аз сега, а селския ми е обезпечен.

— Мразя необразованата критика; лавровий венец беше прежде свежезелен, неувядаем; грубата критика се обви около него като змия, изле ядът си на листието му, и тие овенаха, изсъхнаха.

— Грубата критика ще онемее, бъди уверен.

— Но за сребро ли, или за празнословие да потъпча под нозе спокойствието си и напредъка на учениците си?

— Нито за туй, нито за онуй; за в полза на България ще пожъртвоваш тъкмо минутите на почивката си, без да пренебрегнеш ни една йота от учителските си дължности.

— И тъй кратки и редки има да бъдат моите драскания върху девствената хартия!... Но, което е най-главно, действува ли за исправление на земледелието ни и на скотовъдството ни, за експлоатиране на земята ни, за затваряне на кърчмите ни?

— Аз съм безсънен, и действията ми неуморни; но такива чудеса наведнаж не се вършат.

— А от драсканията ми каква полза?

— Още ли пререкания! Аз обичам всякое драсколение на многострадалните македонци именно затова, че в тяхното наречие намирам много първобитни форми.

— Но како ще ме насърдиш на труд, докле не вида монумента на учителите си братия Миладинови?

— Нихний монумент е на небеси. Слушай!

— Готов.

— Докле България е още бедна, трудете се. Вашият труд (задружний труд е божие благословение), какъвто и да е, тя ще го приеме с благодарение. Дейте! Времето лети; дръпнете го за коса. Сега, сега! Докато България е още умилена, докле възпоминанието на робството ѝ е още живо, трябва да се появят добрите ѝ синове. В идущия век България ще стане по-честита; но страх ми е да не самото ѝ благоденствие опие чадата ѝ. Чел ли си?

— Много с мала полза. Омир ме научи да бъда буйно безстрашен, а Иродот — да се съмневам в истинността на историите.

— Слушай! Франция, докле беше още бедна, роди ония велики синове, които в царствованието на Лудвика XIV се прославиха. А после, колкото Франция ставаше по-честита, толкова числото на великите ѝ мъже се умяляваше. Защо лицето ти се измени? Това явление чудно ли е? Непонятно ли ти се види?

— Да!

— Но нема да се чудиш, когато помислиш, че то е следствие на злоупотреблението на свободата. Бог даром не дава, но продава всякое земно благо, и го продава за труд. Народи с трескава деятелност достигнали до досегаема степен на слава и величие и станали трепет на земята и я заставили да млъкне пред ними; а вчас, като се вдали в ленността, се разрушили, и разрушението им колко бързо и шумно! Трудът е здравие; трудът е трезвеност. Който се труди, е весел; а без веселие нема здравие. Вистина, се намират по лицето на черната земя гении, блажени смъртници, на които разумът, отривък на всеведущия божия разум, достига до небесата, одето му е произхождението; но тие, както безценните камъни, са твърде редки. Най-големото число за улесненията на мъченическия человечески живот го дължим на труда. Кой е по-велик? Палмерстон¹² ли, който с пиянство скрати живота си, или Гладстон, който с безпределени трудове преведе седем пъти Омира? Труд искам от тебе! Труд, труд, докле сме трезвени. Аз знам, че силите ти са слаби: но зло ли ти е да бъдеш сътрудник с толкова знаменитости? Зло ли ти е, ти седяк,¹³ да се водиш с цветущи юноши и да дъхаш

същия въздух, когото тие дъхат? Не ли ти доставям единственото средство да се подмладиш? На толкова твои пререкания аз бих те оставил без никакво двоеумие. Аз, както тебе, така и мнозина съм турил в трудове и подвиги и опасности, от които малцина, окаяник аз, съм могъл да спася. При все това настоявам пред тебе с благата надежда, че възрастта твоя ще насърдчи, ще въодушеви младите твои сътрудници. О, каква чест, когато ти посред них ще провикнуваш със старчески, но звучния свой глас: «Напред, момчета! Исправете падналата в кал мъченица наша майка, или гинете»; о, какъв ризик, когато съннаго от трудове сътрудника ще подбудиш с отечески укор: «Стани, стани, ленивче! Младостта да ти имам, сърдцето да ти немам»!

— Ах! Да бех бил млад както в Атина, когато в многотруно тържество аз, в сражения съвсем неопитен, преборих и величествено спружих под нозете си одного сред другото, сам и там разпрострени, двадесет и седм статни борци,¹⁷ от мъже и жени пърстом показвани; да бех бил такъв, не бих имал нужда от вашата помощ: едната ми десница би ошастливила милата ми майка! Но сега аз, както видите, слаб!

— В какъв пламен ще закипят сърдцата на юношите, когато ти, обелел, изнеможенен седяк, ще ги предводителствуваш в полето на честта; когато ще им провикнуваш с гърлений свой глас: «Напред, юноши! Честен живот, или честна смърт!» Какъв въсторг, когато ти, угнетен от пъргави и силни врагове, ще извикаш на своите: «Бедствувам, чада! Кой ще спаси седините ми? Нема ли във вас юнак от юнашка майка роден?» О, тогай и най-робските българи ще ти се притекат на помощ, ще развеят най-плотните редове на неприятелската фаланга, ще убият най-силните ти угнетители, и ще въздадат хвала на родителите си и на Бога, че ги удостоил да бъдат участници в сражението на тоя исторически ден и избавители на живота ти.

— Како знаеш ти да уговаряш, мой дух! Победата е неотлъчен твой друг. Твоите очи са нейния престол. Но бди мало милостив към слабостта!

— Още ли търторения?

— Победил си ме: слухът ми не може да пренесе широкогърмящия твой глъч. Но знай поне, че моите драсколения ще бъдат редки и кратки.

— И тъй нека бъде. Ако ти често драсколиш, първий аз ще кажа, че уважаващ среброто, както всичките заматорели.

— Побеждаваш! Че кога ти не си победил?

Тогава духът благостно се усмихна и тосчас се измени, преобрази: бръчките на лицето му исчезнаха. Светъл венец окръжи лицето му. Очите му блеснаха като слънце.

— Смърт или живот ти носиш?

— Аз съм подател на живот, но не земний.

— Ако некога съм те послушал, послушай ме.

— Готов.

— Отстъпи, моля ти се; слабата ми плот изгоре под пламенните лучи на очите ти.

И в един миг он провоя над мене низ единичкия прозорец на стаята ми и я остави пълна с тиха светлина и свещено благовоние.

Охрид, 27 март 1883.